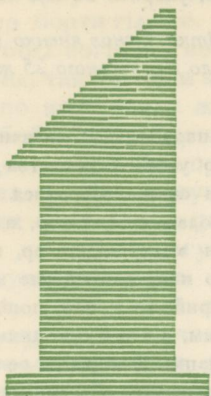

1928

Г Р У Д Е Н Ь

1928

С У Б О Т А

1778 р. НАРОДИВСЯ

ГР. КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО

„Трудно уверить десятки миллионов людей, на своем языке говорящих, пишущих, читающих с наслаждением, трудно людей, незнающих того языка, уверить их же, что они не имеют его“

*Гр. Квітка-Основ'яненко (З листа Квітки
до Кравецького 25 жовтня 1841 року)*

...То наступало парубоцтво: шевчики, кравчики, ковалі, свитники, гончарі і зо' усякого ремесства бурлацтво, наньмити від хазяйства, батькови сини — зібралися на ярмарок погулять. Іще з ранку, хто попродав свій товар, а хто покупивши чого кому треба і попивши могоричі, тепер, попідголювавшись любенько, понадівали, хто нову свитку, хто китаवву юпку, хто ще батьківський, хоч і старий, та жупан, попідперизовавшись шпетенько хто каламаймовим, а хто й суконним поясами, понадівали на підголені голови шапки козацькі з рещетилівських смушків, то з червоними, то з зеленими, то з синіми вершками; у тяжинових штанях, в юхтових чоботях з підборами, а хто й у шкапових, та так повимазованих, що дьоготь так з них і тече, а підкови трохи не на п'ядь. От, позакручувавши уса, і йдуть лавою, з боку на бік перевалюються, руками розмахують, люльки тягнуть...

*Гр. Квітка - Основ'яненко
„Солдацький патрет“*

Грицю, Грицю до роботи —
В Гриця порвані чоботи.
Грицю, Грицю до Марусі —
Зараз, зараз приберуся.
Грицю, Грицю врубай дров
Ой! Гриць щось - то не здоров.
— Грицю до Марусі!
Грицю, Грицю молотити —
Гриць не здужав робити.
Грицю до Марусі!
Грицю, Грицю до телят —
В Гриця ніженьки болять.
Грицю до Марусі!

Гр. Квітка - Основ'яненко

„До корчми гулять“, доспівав він і, знову взявши Альцесту в руки, вигідненько влаштував її під кормою. Потім він нагорнув з одного боку човна піску, а з другого підпер борти гіллям. Після того він сам заліз під човна, а босі ноги, що не вміщалися під ним, витяг далеко вперед, так що вони мало не сягали води.

Налетів вітер, по воді пішли жмурки, вітер ущух і ліг штиль. Перебийніс саме встиг добре обдивитися рукою, чи Альцесті ніде не протікатиме, як грім ударив просто над головою, гунув шквал, грянув дощ, наче небо, як колосальна цистерна синього заліза, розривалося на друзки, гупало, ляло, знову рвалося і знову гупало і ляло.

Німий Дінець за Бешкинями враз ущерть наповнився звуками. Дощ сік дно човна, цебенів по дереву, мільйоном голок пронизав ріку, гілля тріщало, лист буяв і шумів, і буй-блискавка розривала залізну цистерну неба. Альцеста притулилася до Перебийноса як кошеня, він з насолодою витяг ноги ще далі під дощ, і вони сиділи мовчки, поки небесні грузовики гуркотали громовими рейками просто над їх головами.

На протилежнім березі над вербою проглянуло крізь хмарні кучми, як сльоза, чисте блакитне око, і Альцеста загомоніла.

„Ця дика, огидна буря, така, як твій народ, о Яресю“, сказала вона. „П'яний селянин Черепаха, що люто б'є свого вірного коня Володьку; звір-древонасадець, що вигонив свою жінку з малими дітьми на мороз, одрубав своєму синові ногу і тепер стріляє в кущі, коли думає, що то іде його жінка; люті пси, що забили дідового друга собаку і настромили голову на палю за те, що собака задавив якесь курча,— всі вони у стократ гірші й дикіші за цю бурю, вони огидні різники, ці люди. Чи не правда ж, Яресю?“

Грім викотив уже свої чавунні барила ген за Бешкинь на Коропів хутір, блискавиці мовчки блимали

десь далеко, і тільки дощ м'яко ллявся ще над рікою і берегами. Перебийніс добув сопілку й загравав.

Дитячим голосом, мов дівчина-школярка, сопілка сказала, як щука-риба одбила од берега ряску, як було літо та й стала зима, як мороз морозенко скував воду, як прийшла красна весна і в гаї зелененькім орала дівчина воликом чорненьким. Коли сопілка про все це розповіла, Перебийніс звичайненько обтер її і сховав у кишеню.

„Альцесто!“ сказав він. „Ти чула, як підчас однієї полярної експедиції двоє італійців, закинуті серед льоду, забили і з'їли свого товариша норвежця, зжерли сирцем-сирового, бо не було вогню, щоб зварити з нього суп або хоч спекти, як шашлик на ріжні.

Може, ти скажеш, що це були дикі огидні звіролюди, і я думаю, що ти це й хочеш сказати. Але тому неправда — це були дуже хороші культурні люди, виховані, освічені люди, здатні до делікатних і ніжних почувань. Можливо, що це були доктори або й навіть професори.

Як же вони могли так некультурно зжерти свого товариша, сирового норвежця?

Народ, про який ти кажеш, дійсно чудний народ. Він створив чудесну музику і надзвичайне малярство, що його примітиви здаються паризьким мистцям за акме досконалости, небувале декоративне мистецтво. Він скомпонував епічні пісні, не згірші від кодексів Гомера. В особі своєї інтелігенції він навіть спромігся створити таку-сяку літературу та, хоч і паршивеньких, істориків літератури.

І от цей самий мистецький народ, що дорівнюється в художній умілості навіть негрському, а не тільки японському талантові, цей самий народ зовсім не розуміє краси. Краса для нього не існує.

У цій прекрасній ріці він убачає тільки деякий спосіб комунікації — можливість пересуватись довбаним човном. Крім того, він хижацькими методами винищує в ній рибу і в плесах її качок.

З м'якого ласкавого рогозу, що так тихо лоскотав тобі шию, коли ти сідала в човна, Альцесто, він плете рогожі і продає їх за безцінь у Слобожанській Столиці, продає їх за злиденні копійки, що та їх охоче заплатила б удесятеро, аби рогіз зостався красувати в затоках.

Більше того, в голодні роки він викопував саме коріння цього рогозу, винищуючи його зовсім, підсікаючи саме рогозове життя тільки для того, щоб собі пожерти і дітей тим корінням нагодувати. Уяви собі, вони жерли коріння рогозу, ці люди!

Ці гори для його просто нерівні місця, на яких не можна орати землю, а плеса, саги й затоки — це, на жаль, затоплені водою сіножаті.

Сама літня година, грандіозне сонце і ясне, і чисте, і ясне небо тільки нагадують йому, що треба б дощику на посів, а коли він дивиться на орні океани жита, створені його виснаженими руками, він замість упливати мрією за хвилями колосся, рахує, скільки копійць його він назбирає сей рік.

Ліс! Він хотів би вирубати цей ліс і продати його. Очерета! Він косить їх і укриває ними свою злиденну, погану хату. І навіть оту сіру чаплю, що летить над бором, він з'їв би, коли б міг її спіймати, хоча вона, та чапля, страшенно одгонить рибою.

Я син цього народу, Альцесто, і я викопував рогіз і їв його. Я спав під очеретяним дахом і я забив колись рудого собаку, щоб пошити собі на зиму шапку з його шкіри.

Тепер я викошую з книги професора Струве інтеграли. Я хочу вивчитись робити краще життя. Десять років, Альцесто, — це дуже короткий час, і за десять років трудно підняти життя, налігане двомастами років рабства“.

Перебийніс виліз з-під човна. Дощ перейшов, Слобожанська Швайцарія вигравала під сонцем. Перебийніс одним легеньким рухом перекинув човна і в ту ж мить спіймав на руки злякану Альцесту.

Оберігаючи її шовкові панчішки і елегантні черевички від вогкості, він поставив її, наче порцелянову статуетку, в човна. Він одшукав сало і акуратно уклав його на носі човна. Далі він легенько піддав човнові коліном, і той вкупі з порцеляною богиною плавно спустився на воду. Перебийніс улаштував весла і лагодився сідати. В цей момент щось зашаруділо в кущах, і на беріг вискочив бандит з рушницею в руках. Альцеста занімала від жаху, Орест Перебийніс ураз повернувся ліворуч, колосальним стрибком упав у ліщину і зник з очей.

XIII Альцеста встигла тільки побачити, що бандит був увесь обсипаний тирсою, наче він замість грабувати подорожніх цілісінський день пиляв дрова. Обсипане білою тирсою обличчя бандитове на одну коротку мить здалося їй страшно і незрозуміло знайомим, ніби вона довгі роки що-дня бачила його уві сні. Але думки ці майнули Альцесті як блискавка, бандит, не спиняючись, кинувся до човна, у те місце, де було заховане сало.

„Яресю!“ в смертельнім жахові скрикнула Альцеста. Бандит лівою загрозливо навів на неї рушницю, а другою рукою діставав з човна сало. Добувши його, бандит ступив до Альцести, вона заплющила очі й зомліла.

Довгі роки подорожі з доктором Леонардо, його любов до неї, остання подорож у Слобожанську Швайцарію, квас на базарі, селянин Черепакха, легендарна баба, добрий древонасадець, його жахлива біографія промайнули в її уяві. Немов у далині заграла сопілка, і раптом усе затулила гігантська постать Перебийноса...

З крахом хруснуло гілля, з кущів вилетів Орест Перебийніс і, підскачавши до бандита, одним могутнім ударом перебив йому носа. Бандит покинув рушницю і сало, схопився обома руками за ніс і втік у хаші, обтрушуючи все по дорозі білою тирсою.

Перебийніс підійшов до Альцести і ніжно поцілував її в напіврозкриті уста. Мов квітка лев'ячого

зіву, вуста її зімкнулись, вона відповіла довгим со-
лодким цілунком і отямилась.

Сонце грало, як і раніше; до неї ласкаво посмі-
хався Перебийніс, наче нічого не трапилось і смерть
не дивилася їй у вічі з темного ока рушниць. Навіть
сало, як і попереду, лежало спокійне і самовпевнене
на носі човна.

Тільки на траві лежала рушниця, а в руці у Пе-
ребийноса виблискувала якась довга зубчаста річ.
Перебийніс уклав її в човна, поклав також рушницю
і, одштовхнувши від берега, взявся до весел.

„Бандит не дешево заплатив нам за напад, Альде-
сто“, сказав він. „Він утратив пилку і він утратив руш-
ницю, а здобув він тільки перебитий ніс. Але я не можу
картати його за злочинні наміри, і мені трохи шкода,
що я так неделікатно обійшовся з його носом. Я ціл-
ком розумію його — аджеж на човні він бачив сало!

Людина, що їсть тільки пісний борщ з хлібом, а
подекуди й без хліба, легко може забути про мо-
ральні закони і про священне право власності, коли
побачить шматок сала у п'ятнадцять кубічних деци-
метрів завбільшки“.

Альдеста стала в човні і дивилася ліворуч. Лисів-
ський хутір стояв на пагорбі, і від нього починалися
озера. Повні й тихі лежали вони в м'яких берегах
очерету, і око відгадувало, що в очеретах тих ча-
стом немає берега, а знов починається якесь неви-
диме велике озеро. Ряскою вкрилися рясно озера
крайоруч, але всередині були тільки білі хмари в
блакитному небі. Кущами ріс городинець у килимах
ряски, ті кущі стриміли вгору, як хвости велетен-
ських щук, що занурили голову в саме дно глибокого
озера й так застигли.

„Яресю!“ мовила Альдеста. „Починається Озірна
Швайцарія. Я бачила Фірвальдштетське Озеро і Же-
невське Озеро в тій Швайцарії, що раніше поста-
чала на весь світ швайцарів, а тепер постачає мо-
лочний шоколад „Тоблер“.

Прекрасні ті озера і куди більші від цих, і вода в них ясна й блакитна. Але вони камінні й математичні, відчуваєш, що в них усе ж таки не вода, а H_2O , а колір її не небо, а анілін, і що все це зробили невтомні кубісти для епатації американських мільйонерів.

Оці озера не такі. Не думаєш про те, як їх наливав весною Дінець у яри та яруги, як вони бралися очеретами й лататтям, а відчуваєш тільки, що повік не випити сірим волам цієї води і не розбити ряски качиній нації. Яке ім'я добереш ти цим озерам, Яресю?

Перебийніс захопив правим веслом — і човен понісся на очерета. Він устав і, схопившись за зілля, втяг човна в гущавину. Перед човном Альдеста побачила вузесенький коридор межі мільйонів гнучких колон. Вгорі над колонадою простяглася така ж вузесенька стежка неба.

„Як тут затишно і спокійно“, млосно зідхнула Альдеста. „Нас ніхто не бачить тут, Яресю. Ми сами“.

Але Перебийніс не повернувся до неї. Він випихав човна веслом по стежці. Шелестів очерет, вгорі як заблимав високий свист, і в рямцях небесної стежки, немов на екрані кіно, на мить з'явилася низка живих хрестів. Свист голоснішав, виріс і затих — качки щезли з рямців, і свист їхніх крил розтопився в шумі очерету. Човен вплив у кругле й чисте озеро.

„Це Макортетик“, сказав Перебийніс. „Він круглий і глибокий, як макотерть. За ним за очеретами пливають Біле, Хрещате і Червоне Озера і виходять у ліс до лісових озір“.

Він знову сів веслувати й глянув на Альдесту. Вона відвернула голівку й дивилася назад в очерета.

„Альдесто!“ покликав Перебийніс. „Чого ти шукаєш у пережитих, минулих очеретах? Перед нами далекі озера!“

Але Альцеста не відповіла. Вона думала про колонату очеретів, де було затишно і де ніхто не міг бачити їх. В прекрасній отельній кімнаті вона не почувала себе так спокійно і певно, як у цім очеретовім коридорі. В отелях бувають замки і бувають непомітні щілини в стінах. А там, у тій колонаді, нічیه око не могло б побачити, що роблять двоє коханців, кіба що качки, пролітаючи вгорі, могли б подивитися на людську любов, і від цього ще солодчі, ще тоскніші ставали думки про колонату в очеретах.

Альцеста на мить глянула Орестові в вічі, і йому здалося, що в її погляді були зневага, любов, сором, ненависть, холодне презирство.

„Альцесто“ сказав з одчаєм Перебийніс. Але вона знов відвернула голову.

XIV Випливали з - під човна і залишилися позаду Біле, Хрещате і Червоне Озера, та ні Хрещате, що немов візантійський хрест, ні ясне Біле, ні велике Червоне не змили з лиць Альцести гнівної задуми. Вона уперто мовчала і на слова Орестові тільки відвертала голову.

Перебийніс замовк і став гнати так, що вода кипіла і грала під човном, а зілля по берегах, як зелені поплавці, то виходило голе з - під води, то занурялося по шию.

Нарешті Перебийніс вибрався знову в Дінець. Підгір'я правого берега свіжою соковитою озією затулило передвечірнє сонце, а за підгір'ям ліс Тюндик лавами сходив на ще вищу трикутну гору і, прикро підійшовши до самих брам сонячного галагану, здивовижений спинявся і ставав на шпилі, розоравши, хмари. Гей, у горі стояв ліс!

Затриманий геївською гаттю, став і Дінець. Не дзюркотіли поміж трави його води, а з краями вірвєнь наливши лоно, стояли як велетенська ванна, ніби одна крапля могла переповнити їх і затопити всесвіт. З лівої руки теж виріс лісок, і тільки в прорізі межи берегами то з'являлися, то щезали геївські оселі.

Вони з'явилися востаннє, і знову Перебийніс прикро повернув у лівий беріг. Між деревом одтулилася вузька чорна протока, роздалася в малесеньке чорне озірце, човен з розгону зійшов на спадистий беріжок, засичав і став.

Перебийніс покинув весла, схопив рушницю й пилку й вистрибнув у ліс.

„Ви забули про ваше сало“, сказала Альцеста холодно і ввічливо. „Будьте ласкаві взяти його: я не потребую подарунків“.

Перебийніс повернувся і глянув на неї. На сонячній обличчі його боролися усмішка і ласкавий докір. Він насупився, та голос його був, як і раніше, ласкавий і теплий.

„Простіть мене“, сказав він. „Заради всього людого і прекрасного на світі — ні, вислухайте мене, Альцесто, хоч востаннє, — заради того, що ви сказали отам — в очеретяній колонаді — дозвольте мені залишити сало в вашім човні ще на півгодини! Ви дозволяєте, ви не можете не дозволити!“

Він підійшов до рівного високого ясена і почав його пиляти внизу.

Альцеста знов відвернулася і, зриваючи якісь квіти, кришила їх межі тонкими пальцями своїх класичних рук. Пилка дзижчала, тирса намистом лягла круг підніжжя ясенового, а Перебийніс пиляв і пиляв. Він вийняв гарячу пилку і понюхав її. Раптом на обличчі його з'явилося таке неймовірне здивування, що Альцеста не витримала, і погляд її став як знак запиту.

„Пилка пахне йодом“ — сказав Перебийніс. Він покинув її, кинувся до рушниці і став її нюхати всю довж — від мушки й до ложа. Коло замка його ніс спинився.

„Рушниця — одгонить касторкою!“ сказав нарешті Перебийніс і помалу спустив її на землю. Він струсонувся ввесь, ніби прокидаючись від ідіотського сну. „Я не розумію“, сказав він. „Невже?...“

Але Альцеста вже встигла опам'ятатись, „Мене не цікавить, чим пахне ваша пилка і ваша рушниця“, сказала вона льодовим голосом. „Будьте ласкаві кінчати ваше діло і взяти з човна ваше сало“.

Перебийніс ще раз струсонувся і знову взявся до роботи. Ясен зарипів і похилився. „Ах!“ мимоволі зойкнула Альцеста. Перебийніс ускочив по коліна в воду, і там, де він допіру стояв, ясен з крахом ліг на землю.

Знову Перебийніс підійшов до нього з пилкою. Коло прикорня він одрізав від стовбура двоє рівних кружало, ці кружалка він притулив устой до пня, узяв рушницю і націлив у центр кола.

„Синьоро!“ сказав він. „Я мушу потурбувати вас, вистреливши з рушниці“.

Альцеста затулила вуха. Перебийніс вистрелив і вибив шротом середину в кружалках. Він знову взявся до пилки і випиляв циліндричну цівку. На кінцях тієї цівки він понасаджував обидва кружалка, як колеса на вісь. Потім він підійшов до Альцести.

„Синьоро Альцесто!“ урочистим тоном почав Перебийніс. „Я розумію ваші почуття і, хоч я глибоко переконаний, що не хотів учинити нічого неделікатного, я не буду себе боронити. Умовімося, що, не спинивши човна в тій далекій очеретовій колонаді, я допустився непростимої провини, я смертельно поранив ваші почуття. Але ми не можемо зараз розлучитись.“

Не будьмо згадувати про те, що вам дуже не легко було б самій найти звідси дорогу до станції, щоб сісти в потяг, який повіз би вас назад у сонячні доли Кампанії, при умові, що на паспорті вашому уже є італійська віза.

Але згадайте, що ви не були ще в лісових Озерах Слобожанської Швейцарії.

Людське життя, синьоро,— це дивна і незрозуміла річ. Буває, що молодий надхненний юнак, учившись

пильно політичної економії, української стилістики і навіть англійської мови, бувавши в громадянській війні і урятувавшись від смерті тільки тим, що в ворожому кулеметі трапився один з чотирьох сот шестидесяти семи перебоїв, які, відома річ, належать до кожного кулемета і які перебої можна і слід виправляти чотирмастами шістдесят сімма способами, любивши дівчат ревно й ніжно і у відповідь мавши від них таке ж ніжне й ревне кохання і на останці узявшись перекладати українською мовою роман французького академіка, що цей юнак перейшов усю ту довгу та розмаїту житецьку путь лише для того, щоб, вертаючись додому з інтимної, веселої бесіди, загинути під колесами трамваю.

Але згадаймо ще, що той юнак жив життям попереду не призначеним і не спланованим ніким.

Ви ж, прекрасна Альцесто, ясно бачите перед собою свою путь життьову. Усе ваше музично гармонійне життя, довгі роки подорожі з ученим доктором Леонардо, остання подорож ваша в Слобожанську Швайцарію і темний кінець тієї подорожі — усе це, гармонійне і неминуче, постало в думці того, хто створив вас, прекрасну Альцесту, і вченого доктора Леонардо. Ви не можете не поїхати в лісові озера і ви мусите їхати в лісові озера зі мною, студентом Орестом Перебийносом“.

Альцеста посміхнулася так, що в Перебийноса одразу стало тепло на душі.

„Я не розумію й половини того, що ви сказали, велемудрий синьоре Перебийносе. Наскільки я бачу, ви ще не загинули під колесами трамваю, і я раджу вас у майбутньому обачно переходити хрещатики Слобожанської Столиці. Коли ви випиляли ці деревляні колеса для того, щоб загинути тут під ними... що ж, і це вам не вдасться, бо я не бачу над цими колесами трамваю. А що до доктора Леонардо, про якого мені вже легше згадувати після того прикрого інциденту в очеретовій колонаді, то ви сами ж мені

показували передостанній номер газети „Воче - Дель-Пополо“, де було написано, що він зовсім не є доктор Леонардо, а тільки якийсь нікчемний еспанець дон Хозе Перейра.

Яку ж ціну я маю скласти вашій філософії про гармонійність і плановість мого життя?

Але ви слушно сказали, що я не вправилася б сама добитись до станції. Я залежу від вашої волі. Я сподіваюсь, що ви допоможете мені виїхати звідси над вечір і в усіх маршрутних справах зовсім покладаюся на вас. Коли така ваша ідея — будь ласка, їдьмо через лісові озера“.

Перебийніс підкотив вісь з колесами під човен. **XV** Кажуть, що роз'ятрена фантазія мистця може химерністю і надзвичайністю своєю випередити найдивовижніший витвір Натури, наймонструозніший факт Реальної Дійсності.

Але я признаюся, що вкупі з громадянами реалістами ніколи не їняв цьому віри. І той, кому ще треба доказів, мав би подивитися на човен, що їхав на колесах у цілком реальному лугові, серед живих і соковитих осик та ясенів, живий студент з химерним прізвиськом Перебийніс (яке дійсно вирізане на кручі межі Задонецькими і Короповими хуторами, в чому кожен може сам переконатись), котив цього човна за весло, як за штельвагу, а в човні сиділа прекрасна жіночка фігурка — жива італійка Альцеста в літі тисяча дев'ятсот двадцять восьмого року. Я думаю, що ц-й абсурдний факт, це гротескне сполучення несподіваних чужорідних елементів у прозаїчному лісі навпроти Тюндика сами по собі могли б переконати найбільш завзятого скептика.

Отже, човен котився лісовою дорогою. Як деякий запорожець, могутній Перебийніс тягнув чорноморську чайку на перетяжці, на носі спочивала берданка — бойова гаківниця, прекрасна генуезька бранка, задумлива й сумна, сиділа в кораблі, і корабель ваги-переваги никав по хвилястій лісовій дорозі.

Немов чайка, що шукає в лузі при битій дорозі свої любі діти, шугав човен у коломиї і знову підіймав голову, вибираючись на спадисті сугорби. Дитячі дерев'яні колеса незграбно пурхали в колії, і вісь, як кустарна дирчітка, наївно торохтіла під човном. Немов колосальна лялька сама їхала на колесах у дарунок лісовому велетенкові Вернидубові, що солодко спав, витягнувши босі ноги в очеретах, деś за Довгим Озером. Так солодко спав велетенко, що й не поворухнувся, коли лялька підкотилася до самого берега Довгого Озера і Перебийніс почав витягати з-під човна колеса.

Уже він улаштував вісь, уже поставив весла і лагодився зіпхати човна в воду, коли Альцеста побачила крізь кугу чийсь босі ноги.

„Оресте! Дивіться!“ скрикнула вона. Перебийніс швиденько розсунув зілля і витяг звідти за ноги невеличкого хлопця, чорного і обідраного. Хлопець протер очі й сказав:

„Пустіть, дядю, а то вкусю!“

„Для чого ж ти будеш кусати мене, вічний мандрівче?“ сказав Перебийніс. „Яка тобі з того буде вигода! Краще ти розкажи прекрасній дамі про свою останню мандрівку, а я тобі за це дам, скажімо, три кубічних дециметри сала, бо хліб у тебе, очевидно, є. Починай, о завзятий, невтомний мандрівче. Починай, о соле землі, о їдучий ферменте, що примушуєш мусувати міщанський побут! Починай, хлопче!“

„Попереду ви мені покажіть сало“, ввічливо, але твердо одказав безпритульний.

Перебийніс обрізав скибку сала і дав її безпритульному.

„Я син доброго древонасадця“, сказав хлопець, „він вигонив колись мене з братом і матір'ю з хати. Довго блукали ми, шукаючи притулку, та нарешті я не витримав такого неспокійного життя і втік до безпритульних“.

Сьогодні я був близько хати доброго древо-насадця, мого батька, я хотів украсти дошку або дві, бо мені треба було зробити запас цигарок. Але добрий древонасадець вистрелив у мене з рушниці, і я втік. Я спав тут коло озера, і мені приснилося, ніби десь лісовою дорогою торохкотить деревляний візок і в ньому сидить марципанова лялька. Цей візок був дуже маленький, і його тягнув веселий сірий ослик...

З човна задзвенів срібний сміх, то сміялася Альцеста. Перебийніс ласкаво глянув на безпритульного.

„По тому я прокинувся, і мені здалося, що ви, дядю, витягли мене за ноги і дали мені скибку сала. Оце така була моя остання мандрівка“.

„Все ж таки, мандрівче, я думав, що ти зможеш більше розповісти“, мовив Перебийніс.

„Ах, дядю!“ сумно зідхнув хлопець. „Ви не можете собі уявити, як набридає за цілісінський день розповідати. Це ж мій хліб — оті казки, що я їх мушу експромтом творити для кожного, хто може дати мені копійку. До того ж ця публіка страшенно полюбляє антихудожні оповідання про злочинства, грабунок, полові ненормальності та венеричні хвороби. Чи повірите, цей сифіліс просто сидить мені в печінках. Отож я розповів вам щирю правду і тільки трішки прикрасив свій сон. Будьте готові“.

Безпритульний зробив бадьорий жест рукою і, одійшовши на ступнів десять, ліг у траву.

Лісовою дорогою з-поміж дерев вийшов добрий древонасадець.

„Доброго здоровля“, сказав він і сперся на рушницю. „У вас теж берданка; це виходить усе одно як австрійський фронт. Коли я був на фронті, ми сиділи отак на горі взимку, а австрійці під нас підкопувались. І зовсім близько сновигають нехристі, отак за гін від нас. Нам патронів дають у досталь, кажуть: „Делайте перестрелку“. Ну, ми робимо ту

перестрелку так — аби стріляти, тільки коло мене один хлопець і каже: „Дядю, я його встрілю, близько дуже собака бігає“.

„Не стріляй“, кажу, „на кий тобі чорт? Роби перестрелку“.

А він знову: „Дядю“, каже, „я його поцілю, гада!“

„Та на кий тобі“, кажу, „біс він здався? Яка тобі, вигода, скажи, дурна голова?“

А він одно: „поцілю та поцілю“.

І поцілив таки, дурень. Австрієць як не закричить, мов заець, аж у вухах залящало. Підбіг до нього санітар, ізняв із його усе, й сорочку ізняв — а тут холодно, аж зуби цокають, тільки глядячи на нього, і став йому перев'язку робити. А цей дурний ніяк не вгамується.

„Дядю“, каже, „я й санітара поцілю!“

„І не кажи до мене“, кажу. „Я з дурнем і балакати не хочу. А коли ти тут будеш людей без діла стріляти по-дурному, то, ось тобі слово, поцілю тебе самого колись у спину“.

Аж тоді вгамувався. Отак-то бувало славно в нас на австрійському фронті“.

Древонасадець приязно оглянувся навколо й побачив безпритульного в траві.

„Диви, Ілько!“ сказав він. „Знов ти в мене дошки націляєш. Я ж тобі казав, що встрілю. Ну, лежи, лежи, тільки щоб до хати й близько не підходив“.

Древонасадець вибрав вигідне місце і сів на траві крутити собі цигарку.

Горохтів виз, і з лісу виїхав селянин Черепаха, підстьобуючи свого коня Володьку.

„Чи не треба когось одвезти на станцію?“ сказав селянин Черепаха. „Я саме їхав по горілку, та коли ото проїжджав повз отой бовдур, що з нього балакає на майдані, то й прочув, що не треба пити горілку, бо здорово шкодить на печінки. То я й завернув сюди — лучче, думаю, замість пити одвезу когось на станцію“.

Селянин Черепаху спинив воза, випріг вірного коня Володьку і пустив його пастись. Сам він сів на траву і попрохав у древонасадця махорки.

„Нехай попасеться Володька“, сказав він гуманно, „а тоді вже й поїдемо. Ще й не пора їхати“.

„Альцесто!“ раптом сказав Перебийніс. „Ви не повірили мені, коли я казав про гармонійність і плановість всього вашого життя і вашої подорожі в Слобожанську Швайцарію. Подивіться ж навколо себе: от тут на траві зібралися всі, кого привелося вам зустрічати підчас вашої подорожі: от безпритульний велетенко, от добрий древонасадець от селянин Черепаху, от його вірний кінь Володька і от перед вами я, студент Орест Перебийніс, якого ви ще так недавно називали своїм спасителем“.

Перебийніс замовк, і шелест промайнув по кущах, наче десь за ними причаїлася легендарна баба, химерний витвір нашої уяви, потенційна перша жінка доброго древонасадця. На мить здалося, ніби в повітрі запахло печеним буряком і конопляною олією, а на тихій воді озера, мов горошок на бабиній спідниці, лежало кругле латаття. Уже древонасадець схопився на ноги й кинувся по берданку, як шелест знову вшух, і вітер розвіяв аромат печеного буряку. Альцеста підвелася в човні, горда й розгнівана, мов ерехтейська богиня.

„Яка ціна вашій мізерній філософії?“ проказала вона розміреним тоном смертельної зневаги. „Ви кажете, що зібралися тут на цій траві всі, кого я зустрічала в своїй останній, в своїй нещасливій подорожі. Коротка ваша пам'ять, синьоре студенте Перебийносе, і боюся я, що не подолаєте ви інтегралів і не зможете будувати нове, щасливе життя.“

„Де ж доктор Леонардо? Ви забули про нього!“

„Ах, я готова навіть простити йому, що він не доктор Леонардо Пацці, а якийсь невідомий еспанець дон Хозе Перейра. Любов не знає націй і для любови немає ні італійців, ні еспанців.“

„Леонардо, де ти? Леонардо, я люблю тебе й тільки тебе! Леонардо, мій коханий, де ти?“

Альцеста тихо схилилася над човном і заплакала. Ніхто не сказав ні слова, всі сиділи тихо й нерушимо. Навіть кінь Володька перестав рвати траву, підняв голову і, здавалося, прислухався.

„Селянине Черепахо“, промовила Альцеста, стримуючи ридання, „запряжіть свого вірного коня Володьку і одвезіть мене на станцію“.

Черепаха тихо підвівся і підійшов до коня. Знову шелест шугнув кущами, кінь злякано заіржав і кинувся в бік, кущі розсунулися, і з кущів вийшов доктор Леонардо.

XVI Він весь був обсипаний тирсою, ішов поволі і затуляв собі обличчя останнім номером італійської газети „Воче Дель Пополо“.

Поволі, не кажучи ні слова, він підійшов до Альцести і одтулив своє обличчя.

„Альцесто“, сказав він слабким, далеким голосом, „ти покликала мене і я прийшов“.

Альцеста як зацікавилася дивилася на нього. Так, це був він, виснажений, стомлений, блідий, як привид, обсипаний тирсою, з перебитим носом, але це був доктор Леонардо; живий і коханий, він стояв перед нею.

Немов прокинувшись від важкого сну, Альцеста кинулась до Леонардо. Вона мовчки цілувала його пилом припале обличчя, поранений ніс, обтрушувала рученятами тирсу з любимої скуйовдженої голови, цілувала йому руки, плакала, сміялась і знову бралася цілувати. Нарешті, немов потоншена в смерть, вона схилила голівку йому на груди й затихла.

„Коли ми розлучилися з тобою, кохана“, почав Леонардо, „я випадково прочитав у цій газеті, що в передостанньому номері її якийсь безвідповідальний негідник зганьбив моє чесне, незаплямоване ім'я, написавши про мене, що я не є доктор Леонардо, а якийсь еспанець дон Хозе Перейра.“

„Але редакція газети „Воче Дель Пополо“ не забарилася виправити свою помилку. То був передостанній номер, а ось останній.

„Редакція спростовує прикру помилку, що трапилася в передостанньому номері газети з вини коректора. Остаточнo з'ясовано, що доктор Леонардо Пацці є дійсно доктор Леонардо Пацці, а не хто инший. Що ж до дона Хозе Перейра, родом еспанця, то пощастило добути цілком певні відомості, що він насправді є дон Хозе Перейра, еспанець, а ні в яким разі не наш вельмишановний учений, доктор Леонардо Пацці, який саме відбуває наукову подорож по світу і тепер, як повідомляють, подорожує по Слобожанській Швайцарії“.

„Леонардо!“ скрикнула Альцеста. „Леонардо! Чи можеш ти простити мене!“

„Я шукав тебе, о Альцесто“, просто сказав доктор Леонардо. „Коли я догадався, що якимсь чином тобі до рук потрапив передостанній номер газети „Воче Дель Пополо“ з клеветницькою заміткою про мене, я втратив свідомість.

Цей номер, якого я сам ще не читав, очевидно, випав з кишені мого пальто підчас нашої подорожи, і ти могла його знайти...“

„Цей номер знайшов я“, чесно і сміливо сказав Перебийніс. „Але ви розумієте, я не мав у руках останнього номера і хотів щиро і чесно попередити Альцесту. Я винний лише в тому, що завелику склав віру буржуазній газеті“.

Перебийніс поліз у човна по газету. Шматки її лежали розсіпані по дну, але самої газети не було.

„Не шукайте, Оресте!“ м'яко сказав доктор Леонардо. „Я бачив, як безпритульний украв сало разом з газетою. Вона нам тепер не потрібна.

„Коли я побачив, що втратив Альцесту, я вирішив не повертатися назад на батьківщину.

„За довгі роки моєї подорожи, люба, кохана, я шукав тільки тебе. Тільки для тебе було все моє

життя і всі мої подорожі і тільки для тебе була ця остання моя подорож у Слобожанську Швейцарію.

„Коли я побачив, що втратив тебе, я постановив оселитися тут, на тій місці, де я бачив тебе востаннє, Альцесто. Я думав жити серед цього злиденного, великого, мистецького, дикого народу на березі тихого Дінця, допомагати його жінкам родити, його чоловікам працювати і його дітям вирости здоровими й щасливими. Я лікар — і для мене скрізь знайдеться місце на цій зеленій землі.

„Я роздобув рушницю і пилку і почав різати ліс, щоб збудувати собі шале при березі Дінця. Я працював, коли ваш човен причалив до місця моєї роботи, і я бачив вас крізь листя ліщини.

Я признаюся тобі, о Альцесто, що в мені прокинулися дикі, люті інстинкти. Моє серце ущерть сповнилося ненавистю проти цього здорового, прекрасного хлопця. Я виждав, поки він спустив човна на воду, і вискочив з заростів, щоб відняти в нього сало.

„Голод мучив мене, але не це найбільше мене вразило. Мене довело до одчаю те, що ти, кого я так любив ревно, затулила своє обличчя руками, коли побачила мене.

„Моє рішення відняти сало зробилось непереможним і непохитним, і я взяв його...“

„Але, Леонардо“, тихо сказала Альцеста. „Ти націляв в мене з рушниці другою рукою“.

„Люба моя, моє безцінне, моя темноока душа“, сказав Леонардо. „З рушниці не можна націляти однією рукою. Я просто тримав її в лівій руці, а ти, побачивши чорну яму дула, подумала, що я хочу тебе забити“.

„Я взяв сало, я кажу, але в цю мить Орест — і він зробив, як герой і лицар — з'явився тебе рятувати...“

„Очунявши від болю, я побачив, що підчас мого нападу на човен пляшки з йодом і касторкою, що були в моїй кишені, розбилися — і ліки пролялялись.

„Зібравши рештки йоду й касторки, я подав собі першу медичну допомогу. Ліків вистачило на те, щоб припинити небезпечні процеси в пораненому носі. Після цього я почав міркувати й вирішив, що запах йоду й касторки мусив навести вас на думку, що той, кого ви взяли за бандита, був насправді нещасний доктор Леонардо...“

„Я догадався“, тихо сказав Перебийніс. „Але Альцеста посварилася зі мною і не хотіла вірити ні одному моему слову. Я промовчав про йод і касторку“.

„Я пішов шукати вас“, казав далі доктор Леонардо, „щоб попрохати віддати мені назад пилку й рушницю — все, що мені залишалося на цім світі після того, як я утратив Альцесту.“

„Та коли я почув, як ти кликала мене, о Альцесто, як ти готова навіть була забути про те, що було неправдиво надруковано в газеті, я зрозумів, що я найщасливіший з людей, що ти знов моя і тепер назавжди, назавжди, Альцесто...“

Він замовк, і Альцеста дужче притулилась до нього. Добрий древонасадець, селянин Черпаха, студент Орест Перебийніс тихо зняли шапки й схилили голови. Безпритульний велетенко теж підніс руку до голови, та, згадавши, що на нім немає шапки, ізняв з голови вошу.

XVII „Ідьмо на станцію“, сказав селянин Черпаха. „Сідайте!..“

Епілог. Минуло десять років, і багато води упливило озерами, Дінцем і Тридінчям. Дніпрельстан постачав дешеву електричну енергію. Селянин Черпаха варив собі курку в електричному казані і одночасно балакав телефоном з сільрадою про потребу негайно зробити дощ на посіви. Безпритульний велетенко, побувши в санаторії і в школі, зробився професором римського права і жив в однім місті-садку з інженером Перебийносом Орестом. Вони часто зустрічалися на тенісі й балакали про минулі часи,

добрим згадуючи словом подорож у Слобожанську Швайцарію.

Дід по довгих мандрах повернувся на батьківщину, вмер, і його поховали поруч з його собакою. Добрий древонасадець помирився з своїм сином і, приїжджаючи до нього в місто-садок, учився грати в лавн - теніс.

Тільки про одне я не зумію розповісти вам, мої любі читачі і ще любіші читачки, про те, що сталося з ученим доктором Леонардо і прекрасною Альцестою після того, як скінчилася їхня подорож у Слобожанську Швайцарію і вона стала його коханкою. Я не можу вам нічого про це розповісти, бо доктора Леонардо і прекрасної Альцести ніколи не було на світі і вони не їздили у Слобожанську Швайцарію.

Я їх вигдавав.

Доктор Леонардо скінчив свою елегантну подорож у Слобожанську Швайцарію. Незрівняна Альцеста зникла з захоплених наших очей, можна сказати, навіки. Тоді виходить гаряче оспіваний Майком Йогансеном поважний „український історик літератури“ і починає так декламувати:

— О Майку Йогансене! О романтику білої комуні! Сьогодні, нарешті, на Вашій вулиці свято! Одинадцять років я, „український історик літератури“, замовчував Вас у своїх не малочисленних читанках та хрестоматіях, але тепер я вже не можу замовчувати Вас, о Майку Йогансене! Сьогодні на Вашій вулиці свято! Сьогодні Ви, нарешті, написали такий твір, з якого я буквально (по правді кажучи) нічого не зрозумів, що, однак, мене ніскільки не турбує. Будучи, так би мовити, від природи щирим

ІНТЕРМЕДІЯ ПАТОСУ

Міські вечори, сілська ідилія

українцем, я, о Майку Йогансене, все-таки ніяк не можу не вітати Вас і Вашої Леонардо да-Вінчі Тепер я Вас завжди буду брати в свої читанки, тим паче, що я маю великі замовлення від Соцвху, а також заберу Вас у свою останню хрестоматію (вона в проєкті!), бо мені бракує піваркуша письменницького матеріалу!

І, сказавши це, підійшов древонасадець, селянин, можна сказати, Черепаха, обминувши Майка Йогансена, до сірого чортика Зануди і стиснув йому його братерську руку. І сказала тоді вже, значить, редакція „Літературного Ярмарку“, і сказала вона: „Шкода!“ Шкода все-таки, що такий стильний селянин Черепаха чи то не менш стильний древонасадець, зігноровані були автором такого стильного і, безперечно, як запевняє нас і Стерн, і Стендаль, видатного твору. Шкода тільки, що не народився раптом на нашій вбогій землі ні Дон-Кіхот, ні бравий салдат Швейк!

„Отже, сподіваємось! Ви, о Майку Йогансене (сподіваємось), в своїй новій повісті „Майборода“ (Ви обіцяєте дати її до нашого альманаху!) відкинете на деякий час свою ж таки теорію („мистецтво, як лимонад“) і вийдете перед наші світлі очі з виробом довійськової якості. Прийміть же від нас як скромний дар нашу тривогу радості,—тривогу радості за майбутнє Вашого, як нас рішуче запевняють і Стерн, і Сервантес, „не аби-якого таланту ще далеко не остаточно виявлених можливостей“.

І сказавши це, ми ніжно тиснемо руку Михайла Майського. Золотий півник у синій свитці наопашки робить своїми крильцями оплески і летить прямо в той цех, що в ньому працює лив'ярник Синиця, і там його підбадьорює. Погім повертається назад і починає робити неможливі гримаси. Сірий чортик Зануда дуже обурений: все це він приймає на свій карб. Тоді виходить Анатоль Франс в своєму славетному халаті і говорить, що йому не зовсім весело

лежати в домовині, бо там насправді нема ніякого „повстання янголів“ і там — головне — нема прекрасних жінок. Анатоль Франс говорить, що йому подобається „Ніч і день“ Павла Іванова, і він думає, що „Ніч і день“ — як „Макар Чудра“. От...

Значить, все добре? Все! Чому ж тоді ми не хочемо кричати, що майбутній гóрод на Дніпрельстані треба назвати „Хортиця“? Може, тому, що в цей момент на кін вискакують сірий чортик Зануда, а за ним циган з батіжком та його адъютант — золотий півник у синій свитці наопашки? Коли так, то давайте послухаємо їхню розмову.

Сірий чортик (по-гамлетівськи). Все нудно! Все! Рішуче все!.. І так що я хочу застрелитись!

Циган (динамічно). Ну й стріляйся... мати твою бог любив! Чого ти мені псуєш життя?

Сірий чортик (зідхає). Нікому я не псую життя, дорогий товаришу цигане, і ви, будь ласка, мене не ображайте! (Гірко плаче).

Циган (безнадійно махнувши рукою). Знову почав своєї! От ще плаксун!.. Ну чого ти плачеш?

Золотий півник (до цигана). Та то вони, дядю, ніяк не найдуть вчорашнього дня.

Сірий чортик (раптом підплигуючи і раптом гістичним голосом). А ти почім знаєш?.. От ще цвіркун! І твій батько був цвіркун, і батько твого батька був цвіркунець!.. От ще цвіркун!

Золотий півник (наступаючи на чортика). Ви, товаришу Занудо, будь ласка, не лайтеся, а то... (Заміряється ніжною і, вигинаючи шию, побідно кричить). Ку-ку-рі-ку!

Сірий чортик (перелякавшись). Я... зовсім не лаюсь. Я... тільки констатую, коли так можна висловитись, факт.

Ця констатація факту, очевидно, цілком задовольняє золотого півника в синій свитці наопашки, і він, золотий півник у синій свитці наопашки, підплигуючи на одній ніжці, зникає за лаштунками.

Циган (до чортика). Так як ти мене називаєш, Занудо? Ану, ще раз скажи?!

Сірий чортик (зідхаючи). Я вас, дядю, ніяк не називаю. Це так вас люди називають. Це вони кажуть, що ви нічим не відрізняєтесь від Фігаро.

Циган (замислившись). „Фігаро“... Це ти про того Фігаро, що дуже веселий?

Сірий чортик (зідхаючи). Я про того Фігаро, що Бомарше. Я, пробачте на слові, про часи щось біля Великої Французької Революції, коли треба було, як кажуть, Свіфта, а народився, на жаль, Бомарше.

Циган (помахуючи батіжком і замислившись). Виходить, ти проти моєї професії? Шкода! А то б я тобі добру кобилу продав... Шкода!

Але, сказавши це, циган чомусь раптом розгублюється й довгий час дивиться на сірого чортика переляканими очима. Так пройшло кілька хвилин. Нарешті циган не витримав і гаркнув.

Циган (гаркнув). Одійди від мене, сатано! Хто тобі, нечиста сило, сказав, що зараз потрібний Свіфт, а не Бомарше? Хто тобі, нарешті, чортове опудало, сказав, що я... Фігаро? Анатемо, ти чуєш?.. Згинь, нечиста сило! Згинь, згинь, згинь!

Циган кидається на сірого чортика зі своїм батіжком, але вже сірого чортика на кону нема, і перед ним стоїть його ад'ютант — золотий півник у синій свитці наопашки.

Золотий півник. Ой, ой, дядю! Як ви мене перелякали! Що це з вами, дядю? Невже ви не чуєте, що вже мої брати — треті півні — співають? (І золотий півник ляскає крильми). Ку-ку-рі-ку!

На цім, власне, і кінчається інтермедія патосу. Тоді полетіли Драй-Хмарівські „Лебеді“ на південь — далі, через гори і величезні моря.

А далі, шановний читачу, ще раз читайте наш календар і ще читайте різні, з дозволу Вашого, цікаві речі. До епілога, значить!

Чолом тобі, перший по-
вістяре народу мало-
російського, преславний

НА ГОНЧАРІВЦІ

ОСТАП ВИШНЯ

Грицьку Квітко-Оснoв'яненку! Чолом тобі з-поза
Лопани, з тих країв, де хотів був ти посватати
сто з гаком літ тому пришедепуватого Стецька
Кандзюбу, з Прокоповою Шкуратовою донькою
Уляною.

Привіт тобі з Гончарівки...

На таксі вже я їжджу на Гончарівку.

І вже на тій місці, де колись попід тинoм тікав
Прокіп Шкурат до „вольної“,— вже там деренчить
люто електричний вентилятор в друкарні імени Ва-
лерія Межлаука, а на вигоні, де співала з дівчатами
Уляна Шкуратова та паслись його бузівки,—там тепер
сквер з клумбами, і на тих клумбах широколисті
кани червоними квітами подорожнім наживують.

І вигін уже тепер не вигін, а „Майдан Червоного
міліціонера“.

Така тепер Гончарівка.

Уже спориші там бруком придавлено, і хоч „зда-
лека ще видно Холодну Гору“, та поміж Гончарівкою
й горою Холодною побігли на теплі краї рейки
блискучі.

І як біжить мостом залізничним над Гончарівкою К²,
що аж з Ленінграду на Туапсе, тоді здригається Гон-
чарівка, а стара Леусиха христиться.

Вже й Леус помер.

Його хата якраз за Шкуратовим подвір'ям стоїть.

Довго жив Леус.

Він ще пам'ятав, як за олійним заводом Маслотресту
болото було з осокою, з очеретом, з крячками й з
крижнями...

Тепер уже ніхто не вміє так чумарок шити, як шив
старий Леус.

Помер Леус, померли й чумарки, zostалися пальта
з Цербкоопу, а на місці осоки й болота мій голу-
бокий Вячко на велосипеді фірми „Stern“ їздить та

Прокопові Шкуратові нащадки по двадцять чотири хавтайми на день грають.

Вже на місці того болота ростуть груші та яблуні і не одна Уляна в „Яблуневий полон“ потрапляє.

Та й груші вже всихають, бо почувають, що скоро широка колія трамваю на їхніх коріннях ляже, бо вже носили астролябію поміж грушами . .

Ах, уславлений у віках, перший повістярє народу малоросійського, Григорію Квітко-Освов'яненку!!

Не така вже Гончарівка, як була вона сто з гаком літ тому, коли хотів був ти посватати пришелепува-того Стецька Кандзюбу з Прокоповою Шкуратовою донькою, Уляною.

І Уляни не такі.

Вже не розгортають Уляни хусток і не сумують над ними, співаючи :

Хусточка моя, шовковая,
Обітри мої слізюньки,
Нехай же, нехай же від їх
Полиняють квітоньки.

Замість хусток жовтогарячі в їх капелюшки, замість слізюньок у піснях „пузирочки“:

Де ти ходиш, де ти бродиш,
Сербіаночка моя,
Пузирки в кармані носиш,
Отруїть хатіш міня.

Померли й Шкурати.

Померли з самогонки, коли віки притрусили „вольні“, коли революція позачиняла „марнопольки“.

Шкуратові нащадки вже не просовуються тінню попід тинами, не вигукують, озираючись :

Як у волю я нап'юся,
Чорта й жінки не боюся,
Спи, жінко, спи !

Вони тепер вільно йдуть до церобкоопу, вільно беруть „хлібне вино“ й хилять досхочу, а потім уже б'ють боем смертним жінок своїх . . .

Не така тепер Гончарівка.

І тільки „Стецьки, Одарки“ та „одставні салдати Скорики“ підтримують славу твою, преславний перший повістаре народу малоросійського, Грицьку Квітко-Основ'яненку!

Вони живі ще, і не стерли їх з лиця землі гончарівської довгі віки.

Я бачу частенько одставного салдата Скорика, що „на всьом свету пабувал, усю Туреччину іскаділ, і в Расею захаділ“.

Тепер він за члена правління житлокоопу № 000 і керує його, житлокоопу, справами.

І коли я, на браву його постать дивлячись, питаю його :

— Що ви з своїм житлокоопом робите?

Він, во фронт стаючи, лепортує :

— „Раз у прошлому годі, булі ми у паході, у дікам народі. Семдесят городов разорілі, тридцять полонілі, а одін траншеями осаділі“... Што нам житлокооп? „Ми усьо знаїм: відалі, как ето делається у Франції і у Туреччине, і у Расеї“.

— А будинки руйнуються?!

— „Постой! Делаїш темпи без флігельманта. Презде надобно сполніть закон“!

Одарко, докладай!

Тоді старечою ходою з ганку злазить Одарка й люто шамотить :

— А ота в шляпці, з п'ятого номера сьогодні цілу курку з базару принесла. Вона, гадюка, що - дня курку їсть. А проходить повз мене, так і не дивиться, бариня яка!?

— Ич, какая! — Скорик каже. — Доканаїм! „Уш з етакими не справиться - та! І пагразней попадались і у Франції, і у Туреччині, і у Расеї, і где ми ня паходах хаділі, та і тих за пояс затикали“.

І йде тоді одставний салдат Скорик до Стецька.

Стецько з - за Харкова перебрався давненько вже на Гончарівку.

Він оженився там з колишньою курсисткою бестужівських курсів.

Уже він рота не роззявляє, сам до себе не сміється і, зустрічаючись з сусідами, не питає:

— А що у вас сьогодні варили?

Про те, „що сьогодні варили“ сусіди, йому що-дня доповідає його дружина, бувша курсистка бестужівських курсів й велика приятелька старої Одарки.

У Стецька вже й донька маленька є, в рожевому з блакитними биндами капорі.

Стецько працює в округовому суді, скоро вже буде „ответственным“, ходить важно й говорить:

— Я їм покажу! На підставі артикула такого-то карного кодексу я їм покажу! І взагалі я знаю, до кого!

А його жінка, бувша курсистка бестужівських курсів, серед двору стоячи, руками розмахує:

— Не забувайте, що мій Степан Павлович в окружному суді служить! Та я йому як скажу, так він вам як покаже!

Ох і грізний же ж Стецько Павлович тепер для народу гончарівського! Ох і страшний же!

На що вже Скорик та Одарка приятелі його задушевні, а й ті тремтять перед Стецьком Павловичем.

Скорик перед ним завжди во фронт, а Одарка низенько йому кланяється.

Ніяковіє стара Одарка перед Стецьком Павловичем, ніяковіє через те, що колись, сто з гаком літ тому, піднесла йому донька її Уляна гарбуза величезного.

Не думала ніколи стара, що так довго проживе на світі Стецько Кандзюба і що буде він в окружному суді урядувати.

Сурийозний став Стецько, і, коли вдома після роботи державної, за столом сидючи, гаркне:

Ги - ги - ги - ги,
Каші хочу, каші, каші!

тоді біжать до його дружина його, бувша курсистка бестужівських курсів, і мама її, і донька його в рожевому з блакитними биндами капорі, і несуть йому багато-багато не каші, а бабки. З варенням.

— Хіба ж можна вам, Степане Павловичу, при такій посаді та кашу їсти? Бабки з варенням, пожалуйте.

Стецько їсть бабку (з варенням) повагом, їсть багато й смачно.

А жінка його, бувша курсистка бестужівських курсів, полюбовно йому розкажує:

— Стеценку! А та, з п'ятого номера, як іде, так на мене й не дивиться. Чи ти ж хіба не можеш, щоб твою жінку поважали? Ти ж в окружному суді служиш! Покажи їй!

— Я їм покажу! Я знаю, до кого!

— Покажи, Стеценку, покажи! Ми вже з Одаркою їй і концерт під вікнами робили, і кошеня топили, а вона уваги не звертає. І не дивиться. А чоловік її сьогодні на візнику додому приїхав. На візниках розїжджають, подумаєш?! І що-дня отакенні кошики з базару носять. Покажи їм, Стеценку!

— Я їм покажу! Вони мене знатимуть!

І тоді манісінькі Стеценкові очі такі робляться, як у зінського щеняти, а він такий стає, що якби хто, то ніяк би не пізнав у ньому того ж самісінького Стецька, що сто з гаком років тому на тій же Гончарівці співав:

Ішов Стецько льодом,
Свиня огородом,
Подай мені, моя мила,
Свою білу ручку.

У Стецька й грамофон є.

Він дуже любить слухати грамофона, особливо романс:

Я упрекать тебя не стану, я не смею,
Ми так давно і так нелепо разошлись,
Но я любил тебя і ти біла мовою,
Зачем же ти ушла?
В-е-р-е-е-н-і-с-ь!!!

Цього романса тоненьким голоском співає за грамофоном і дружина Стецькова, бувша курсистка бестужівських курсів, а Степан Павлович вступає у спів тільки тоді, коли грамофонна голка вискакує на те місце, де починається „Вернісь“, і „вернісь“ виконується вже як тріо: грамофон, дружина Степана Павловича, бувша курсистка бестужівських курсів, і сам Степан Павлович.

— В-е-р-е-н-і-с-ь!!!

Одставний салдат Скорик частенько заходить разом з Одаркою до Степана Павловича.

Там вони обговорюють, як доканати квартиру номер п'ятий, що ото „на візнику приїхав, подумаєш“...

І коли Скорик з Одаркою виходять од Стецька, Одарка нахваляється на п'ятий номер кулаком.

— У-у-у, гадюко!

А одставний салдат Скорик потихесеньку під п'ятий номер мочиться, щоб на завтра зранку можна було люто галасувати:

— Де санітарна комісія? П'ятий номер під вікно горшка виливає!

Прийшовши додому після трудів праведних, Одарка довго молиться перед цілителем Пантелеймоном, а Скорик випиває на сон грядущий лампадку й роздягається, приспівуючи:

Ліш умей за дело взятсья,
Можна всюди поживатсья,
В поле бий, колі, рубі,—
Дома денижки бері.

А Стецько в цей час голубить жінку свою, бувшу курсистку бестужівських курсів, і вона йому каже:

— Я хочу, щоб був хлопчик!

І ніхто з їх не знає, як і вони старі суть, і ніхто з них не пригадає уславленого першого повістяра народу малоросійського, Грицька Квітки-Основ'яненка...

На Гончарівці є будинок, що з його вікон часто
видзвонюють дітки пісню:

Ми молоді весняні квіти,
Ми діги молота й серпа!

і мій голубоокий Вячко тої пісні наспівує...

А потім питає:

— Тату! А баба Одарка була колись молодого й
весняного квіткою?

Взагалі мій голубоокий Вячко — комик.

Чолом тобі, перший повістаре народу малоросій-
ського, преславний Грицьку Квітко-Основ'яненку.

Як кріпко породив еси ти Стецьків, Одарок і Ско-
риків.

Півтора століття не впоралися з ними.

Ще й нашим „молодим весняним квітам“ буде
роботи!

Чолом тобі!

1 Про його хворість

БІЛА ЛІЖКА ХВОРОГО

я дізнаюся із га-
зетних шпальт. Нині

(Сантиментальний фейлетон)

Ю. СМОЛИЧ

в газетах промайнула ця
сумна звістка. Її скромно було заверстано в лівому
кутку. Коротко і по-діловому сухо сповіщалося:
дивовижний і зловіщий спад температури, мелан-
холійний пульс, занепад настрою і таке инше. Нон-
пареллю інформувалося про безпорадні діагнози
консилиуму.

Хоч і знав я про його погане здоров'я, проте ця
звістка вразила мене дуже: він був мені найближ-
чий друг от уже кілька років.

Я кинув усі справи і поспішив його відвідати.

Моє серце завмирало болісно, коли трамвай спи-
нився під його будинком: а що як я спізнився і
не застану вже його живого?..

Хутко подався я по сходах на гору.

В передпокою товпилися люди. То були медики всіх ранів і фахів — лікарі, сестри-жалібниці, санітари. Чимало було і просто друзів, що, мабуть, як і я, прибігли його відвідати. Але скільки знайомих облич! Не дивно — тяжко захворіла людина з нашого кола...

Я не відповів на дружні і не дружні привітання і подався далі. Мене хотіли спинити і довго та вперто торочили про те, що моя поява може лиш стурбувати хворого, а це йому зашкодить. Але я відштовхнув їх.

В сусідній кімнаті — о, як добре я знав цю милу кімнату — штори були спущені. Всі ходили навшпиньки і блідо манячили темними привидами в хворому півмерку. В ніс ударило гострими і солодкими пахощами аптеки.

Серце мені млосно спинилося: він уже вмер!

Я кинувся в далекий кут, де на тлі світлих плям покривал і подушок ледве сіріло його маленьке лице. Воно було непорушне, це колись таке жваве і рухливе лице. На ньому камінно різбилися глибокі борозни спокійних страждань. Але покривало тихо і дрібно ворушилося від подиху. Він був ще живий!

Я простяг до нього свої тремтливі від горя руки, я хотів вхопити ними міцно дороге мені тіло, вирвати його з зловісних обійм медиків і унести кудись далеко, під радісне проміння гарячого сонця, в гарне, щасливе життя. Але... мої руки перехопили інші, теж тремтливі, і відвели на бік. Я не бачив, що то за руки були, але мені здалося, що то були руки безталанного медика, що боявся втратити свій гонорар, коли б хворий видужав...

Мене відвели на бік... Сльози засліпили мені очі, і, знесилений горем, я впав у фотелю.

2 Я пригадую, як з ним познайомився. Це було років кілька тому, одного чудового, безжурного літа. Я їхав поїздом — вертав з блакитних

берегів південного моря. Поїзд ніс мене хутко до рідного міста — в тісні кам'яниці, такі гідкі підчас, але такі милі і жадані зараз, коли, наїравшись сонця, повітря і моря, я праг роботи — кипучої і творчої діяльності культурної людини.

Я сидів і через відчинене вікно вбирав у себе, скільки міг, аромат осінньої природи всуміш із вугляним димом з паротягу. Цей дим нагадував мені місто, і я відчував себе щасливим.

Навпроти сидів він. Ми були випадкові супутники. Він був молодесенький, гарний красою молодости, здоровий, свіжий і засмаглий. Ціле життя було йому попереду, і він мав бути владарем цього життя, — це я добре знав, бо хіба ж встоїть життя проти таких пружних м'язів його дужих рук?

Ми не балакали з ним зовсім. Нам не до того було: я розкошував своєю самотністю, він — весь упірнув у читання книжки.

Книжки... Оця книжка і зазнайомила нас. Мене ще змалечку кортить до кожної книжки. Яку б я не побачив, мене зразу тягне відгорнути її обкладинку і подивитися на назву та тираж. А він так захоплений і уважно її перечитував! Я, звичайно, мусив дізнатися, що то за книжка. Надто тому, що була це якась незвичайна книжка. Зовні — в ній, правда, не було нічого особливого: акуратно вправлена в дешевеньку оправу. Але вона була якась довгаста — таких книжок не друкують, це я добре знав, бо передержав у своїх руках тисячі різних книжок.

Мою цікавість було уражено. Таємна книжка прищарувала мене.

Але як же з нею докладніше зазнаномитися? Мені незручно було заважати мійому супутникові, і я соромився запитати в незнайомої людини, що вона читає.

Я забув за чудові краєвиди за вікном, дим паротягу тепер тільки докучав мені, — я думав про одне,

про книжку, і прикладав усіх зусиль, щоби терпляче дочекатися, поки мій супутник дочитає книжку і відкладе її на бік. Тоді я перепрошуся і спитаю дозволу її переглянути.

Нарешті він її дочитав. Якусь мить, тримаючи її розгорнутою на останній сторінці, він задумливо дивився у вікно, мабуть, зачарований змістом таємничої книжки. Потім акуратно згорнув, обтер рукавом попіл від цигарки і поклав собі у валіжку. Тоді я не витримав. Поспішаючи, доки книжка зникне під покришкою, — щоби вдруге не турбувати її власника, — я неспміливо попросив дозволити мені її переглянути. Я зробив це дуже ввічливо і чемно, і все ж таки збентежив мого супутника.

Він, справді, чогось аж надто збентеживсь і навіть, як мені здалося, засоромивсь. Він пробуркотів щось розгублено, а, побачивши, що я не дочув, вже й зовсім брутально відказав мені якусь нісенітницю. Але цікавість моя розпалася, і я вже не міг відстати від нього. Ще чемніше, але невідступно я вдруге попросив ласкавого дозволу: „Я дуже занудив у нечев'ї“, — посилався я, вдаючись до брехні.

Він не дав мені цієї книжки. Зовсім нечемно він одвернувся до стінки і показав мені свою молоду спину. Книжку він вийняв з валіжки і глибоко засунув під подушку.

Я був обурений, але ще більше заінтригований. Я вирішив дістати цю таємничу книжку, хоч би довелося мені одважитися на злочин. Я вирішив вкрасти її.

Дочекавшись ночі, коли супутник мій нарешті мирно заснув, я тихцем підвівся, обережно відігнув ріжок подушки і вкрав книжку. Потім нишком притулювався в кутку під сліпим ліхтарем і, завмираючи серцем, одгорнув палітурку...

3 Я відкриваю таємницю мого майбутнього друга. Те, що я побачив, перевищило всі мої сподіванки, всі мої здогади, все зухвальство

моєї авантюристичної фантазії. А проте це було значно простіше, ніж я собі думав.

Зовні книжка і справді виглядала ексцентрично і вже, принаймні, незвичайно. Дійсно — вона мала кумедну і екстраординарну форму: вона була довгаста і вузька, дуже подібна до канцелярського алфавіту для прізвищ співробітників або хатнього прибутково-видаткового зошиту. Всі сторінки її (а їх було понад сто п'ятдесят) хоч і були однаково вузькі і довгасті, однак на розмір різнилися: одні були довші, інші — коротші, одні — вужчі, інші — ширші. Шрифти, склад, заголовки і взагалі всі технічні знаки також були різні на кожній сторінці. Різні були й назви літературних творів — на сто п'ятидесяти сторінках містилося якраз стільки ж таких літературних творів.

— Вірші! — догадається, певний своєї проникливості, недійшлий читач.

— Модерні новелі? — поправить його спритніший детектив, справедливо чекаючи, що тут щось не до ладу і треба ждати якоїсь каверзи.

— Збірка рецептів, вроді поварської книжки „Подарунок молодим хазяйка́м“? — резює авторитетний знавець літературних жанрів.

— Ні, — розчарую я всіх, — ні, і тисячу разів ні!

На першій сторінці цієї таємничої книжки — старанно підклеєному чистому аркуші паперу — фіюлетили хатнього виробу мастикою два рядки відбитку з гутаперчового ex libris:

Власність Григора Григоровича Григорчука

Нижче це прізвище розсипалося хвацьким факсиміле з піддатованим днем, місяцем, роком і вітчизною власника.

Я хутко перегорнув сторінки чудної книжки, перевернув її іншим боком, зважив на руді, глянув папір

на світло, ще раз перегорнув, нарешті понюхав. Потім поклав її собі на коліна і ладнався глибоко замислитися. Але для цього мені треба було вперти очі в якусь далеку од мене крапку. Я звів очі, шукаючи цієї крапки, і настромився à seux - l'а мого молодого супутника.

Він прокинувся, він помітив мою злочинну поведінку і тепер свердлив мене обуреним і зневажливим поглядом.

Мені зробилося надзвичайно соромно за мій ганебний учинок. Я знітивсь і, простягаючи власникові його власність, яку він хапливо вхопив, почав був перепрошувати, як міг чемніше, як міг ласкавіше.

— Дорогий Григорє Григоровичу, товаришу Григорук, — сказав я тільки.

Але він не дав мені докінчити і, прожогом ховаючи книжку, до валізки, сердито відрубав:

— Я не Григор, не Григорович і не Григорук...

— Але так написано на вашій книжці, — слушно зауважив я.

— Це не моя книжка, — ще різкіше гримнув він, — це книжка мого товариша. Він має таких кілька і за двадцять копійок од книжки випозичає її в тимчасове читання.

Я перепросив ще раз, і ми змушені були відрекомендуватися. Виявилось — він молодий робітник, комсомолець, видвиженець, робфаківець і в перспективі — інженер.

Коли, за півгодини, ми вже зовсім потоваришували і, вмостившись біля вікна, приязно розбалакували на різні теми, я нарешті одважився запитати його, щоби з його вуст почути, чи не помилилися мої очі.

— Скажіть, любий друже, — печально мовив я, — мої очі не зрадили мене? Це таки справді сто п'ятдесят кінопрограмок?

— Так, — ще печальніше відказав мій молодий друг, — це сто п'ятдесят кінолібрет.

4 Продовження. Мені довелося припинити мої сумні спомини. В кімнаті метушилися.

Мої очі нарешті звикли до півсмерку, і тепер я міг розгледіти фізіономії його вболівальників. Це все були знайомі фізіономії славнозвісних ескулапів: відомий лікар-діягностик, підсліпуватий лікар-пома, тендітна сестра-жалібниця Z, санітар Q та інші. Вони прикрутили мого бідного друга до ліжка і силоміць сунули йому до рота величезний балон з киснем.

— Нещасні! — скрикнув я. — Що ви робите? Пощо мучите мого безталанного друга?

Моя позачергова заява перелякала всіх. Вони залишили мого друга, що нарешті легко зідхнув, і кинулися до мене. Вони заткнули мені рота і зацитькали на мене. Вони боялися, що я стурбую останні хвилини життя тяжко хворому.

Я змушений був замовкнути і аж тепер добре роздивився в кімнаті. Це була бібліотека. Всі стінки від долівки до стелі були заставлені книжками. Книжки лежали й на підлозі, на столах, навіть — на ліжку хворого. Він достоту потопає у книжках. Біля приголів'я на столику теж лежала книжка. Довгаста, кумедна книжка в золотій оправі. Я розгорнув її. Це була давно знайома збірка на сто п'ятдесят сторінок різного розміру. Тільки *ex libris* Григорука було стерто і натомість красувалося факсиміле мого бідного друга. Він, очевидно, придбав її у власність...

Тимчасом ескулапи нишком розповідали мені про хід хвороби нещасного.

Вже віддавна він категорично відмовився приймати поживу. Він нізащо не хотів споживати рясних плодів загального виробу. За приписом славетного діагностика йому вводили до організму штучну potravу, — але він тільки марнів і відчував чим-раз більшу огиду і до цієї potravи.

Вони заговорювали мене, ці ескулапи, і голова мені йшла обертом і від їхніх балачок, і від пряної

задушливої аптечної атмосфери. Над усе забивали дух гострі й солодкі пахощі найудосконаленіших лікарських спецій...

Мій друг ворухнувся. Всі кинулися до нього. Слабким, немічним голосом він попросив йому щось подати. Він простягав руку до нічного столика, де лежала довгаста книжка в золотій оправі.

Кімната повна прозорої і. ГОРДІЙ КОЦЮБА
блакити. За вікном

Дереворит

тихо коливаються вершки кипарисів, а знизу долітає методичне шарудіння по ребчастому берегу лінкуватого моря.

На одному із трьох зайнятих ліжок лежить ви-проставшись Коцюба Гордій. Він дивиться в стелю і, ніби балакаючи з собою, розводить руками.

З другого ліжка товариш шарудить газетою, а я читаю, немов п'ю снотворний порошок „Природу новели“ Гр. Майфета.

— А знаєте, де найменше хворіють люди? — говорить, ніби продовжуючи свою думку, Коцюба Гордій.

Тихо.

В сонячнім квадраті на обліоленій підлозі порив-часто ганяються одна за одною мухи і своїми криль-цями ніби чіпляють послаблені струни.

— У Швеції й Норвегії, — додає згодом Коцюба.

В кімнаті знову тихо.

Сусіда шелестить газетою, а я перекидаю сторінку з Майфета. Як біле вітрило, тріпоче на вікні велике запинало, з-під якого вириваються то квадрати, то трикутники ультрамаринового моря. На ньому зриваються гострим блиском баранці і цим ніби осту-джують розпечену блакить.

— Доведено, що там найменша смертність дітей, — після довгої павзи, роблячи павзи й поміж словами, знову говорить Коцюба.

В коридорі човгає стоптаними капцями санітарка й голосно виводить :

— Сястра, обідать.

Коцюба підводиться на ліжку, розводить руками й так же глухо, як і раніше, говорить :

— Це ж Поліщук, мабуть, уже поїхав до Швеції.

І раптом починає, ніби гидаючи по східцях, сміятись голосно й плаксиво.

Руки, немов довгі гілляки під напором вітру, починають розгойдуватись навколо кремезного стовбура. Вгинаючись і вигинаючись, вони ще довго гойдаються, хоч раптовий сміх давно вже змінився на якусь понуру задуму.

— А чому це ти, Гордію, заговорив про Швецію? — не одриваючись од книжки, нарешті запитує я.

Проходить повна мушиної музики павза. Під кипарисами цикади січуть камінці. Гордій обводить сумними очима трое ліжок і відповідає поволі :

— Та то я так. На рентген сьогодні ходив.

Знову тиша. На вікні коливається біле вітрило, а за парком, унизу, альбатроси скигять над водою.

Коцюба Гордій розводить довгими руками, гладить у задумі волосаті груди і знову лягає на ліжку.

Мухи спорозно б'ють крильцями по сонячних струнах і дзвінко виводять
Петро Панч
Харакс, 1928 р.

серед тиші прозорий мотив.

Сам. Так, він сам у себе сиву волосину вирвав.

Сам... І від того часу у нього не тільки в душі, як у Анатолія Франса (це ще не велика штука!), а й в

бороді жодної сивої волосини. Тая борода його — чорна. Вуса чорні. Очі чорні. Чорний чуб.

... Ми йдемо з ним у Будинок ім. В. Блакитного на вуспівську „Товариську зустріч“. Антон притримує

II. АНТОН ДИКИЙ

(Психологічний профіль)

Я сам у себе
Сиву волосину
Вирвав.

А. Дикий

рукою капелюш, він робить це з вишуканістю справжнього європейця, якої (вишуканости) він невідомо де набирається. Ліхтарі гойдаються, як скажені. Холодний дощ січе нам у спину і вітер забиває уста. Одначе Антон Дикий вимовляє:

— Мане мене май...

„І звідки така дивна ніжність? — думаю я. — Колись кував залізо, далі — різав, рубав, бив:

— Ходімо в бій...

Як би в бій.

Били б бомбами бомби

... і прокляту пломбу.

А нині глянь: „Мане мене май“. Воістину неосяжний діяпазон людського духу.

І немає нічого в світі, щоб здивувало або зупинило його. Вчора засідала Колегія НКО. Антон хоче пройти на засідання — „висловитись у дуже складній, відповідальній, технічній, спеціальній і делікатній справі“, хоч, власне, йому треба побачити бухгалтера і, власне, не бухгалтера, а треба йому грошей і більш нічого... І коли хтось спробував його запитати, чи ж розуміється він... Знаєте, що відповів Антон Дикий? Він нахмурив брови та мобілізував бороду і зморшки по обидва боки носа:

— Пропустить. Ви, мабуть, не знаєте, з ким ви розмовляєте...

— Пробачте... не... не знаю.

— Член ХЦРК! — І в цю хвилину він гордо пройшов перед здивованим службовцем, мелькнувши йому перед носом кооперативною книжкою.

„Загадкова постать!“ — подумав і пробубонів той і побіг десь дзвонити телефоном.

— Надзвичайна постать! — думаю я, йдучи поруч з Антоном і слухаючи його неймовірні оповідання, що, все ж таки, мають у собі якусь долю правди; хоч де саме кінчається та доля й починається поле

чистої фантазії, ви ніколи не знаєте, як не знаю я сам. Так, він великий художник, а це ще й вступив був у товариство мисливців, їздив на полювання й мало не втопився там, перекинувшись із човна од пострілу власної рушниці. Тепер він має ще більше права сказати:

Нема ні грому, ні вогню,
Нікого не боюся...

... Ми пізно повертаємо з Будинку Літератури. Нас ціле товариство. Веселий регіт. Дош. Вітер.

На майдані Тевелева ми зупиняємося. Антон Дикий гукає:

— Звощик. Михайловський провулок, двадцять... копейок.

І, уявіть, — візник підлітає.

Тоді Антон заклопотано риеється хвилину в кишенях, робить здивоване обличчя й каже:

— Друззя! Хто взяв двадцять копійок? Хароші шутки...

Ми даємо йому на візника. Він розлігся на дрожках. В цю мить дуже пристойний громадянин у доброму пальті і в капелюсі, кращому, ніж Антонів, але з виглядом поета занепадника підходить до дрожок:

— Пробачте, мені теж туди.

— Ну так що?

— Можна з вами? Візників більше немає... Я доплатю...

Антон дивиться хвилинку на цю постать і раптом кидає:

— Нет, не нада! Щоб ограбили?.. (і в бік) Ззан... да!

... Я йду додому, і ця його несподівана відповідь веселить мене цілу дорогу.

„Філолог! — думаю я. — Як він любить згук „зе“. А як він уміє офірувати всім ради рими! Якщо буває вона не надається до друку, то він краще не друкуватиме вірша, але нізащо не змінить рими.

Так залишилася недрукованою прекрасна поема, що починалася знаменитою строфою:

Куди, куди тепер піду я . . .

Так. Він сам у себе сиву волосину вирвав. Сам . . .
І від того часу у нього не тільки в душі, як у Анатолія Франса (це ще не велика штука!), а й в бороді — жодної сивої волосини . . .

Ів. Микитенко

18/х 1928, Харків

Розділ перший. Я от уже ЗАПИСКИ ЮРІЯ ДІБРОВИ
кілька років живу на селі.

(Хроніка одного життя)

Моя хата стоїть в сосновому лісі, а за кілька кроків тече Десна.

ПЕТРО ЛІСОВИЙ

Навколо тиша. Вдень і вночі чути, як хлюпотить вода, як вона

шарудить і підмиває береги, як іноді з лунким плюскотом обвалюється підмита земля. Обрій з півночі закритий лісом, а зате на південь відкривається широка панорама на Задесення; зимою воно виблискує снігом, рано на весні вкривається водою аж до білих піскуватих горбів, — на них ще так мальовничо вирізняються млини, а над водою по сірому небі летять на північ ключами журавлі, гуси, лебеді; іноді вони сідають на відпочинок на цей водяний простір, що являв собою могутню ріку, тоді водяна поверхня оживає, летять бризки, повітря наповнюється криком і гоміном крилатих гостей, — здається, дзвенить саме повітря. Я ніколи не забуду весни, коли крилаті гості, покладаючись на свій інстинкт, зарано пролетіли на північ. Раптом стали морози, і збентежена птиця в паніці стала повертати назад. Вся просторінь між небом і землею була наповнена розпачливими криками, голодна й знесилена птиця падала на землю, на воду, в двори, так що селяни ловили її просто руками; багато її тоді померзло, багато загинуло від людської руки. Летіти так далеко, так довго, з такими надіями — і найти собі люту несподівану смерть через те, що зла зима раптово повернулася і прогнала рожеву весну.

Весною луг зацвітає тисячами квіток і пахощі їх ллються просто у відчинені вікна моєї квартири. Часто росяними ранками я човном перепливаю на той берег, іду по пояс в траві, роса бризкає міріадами діамантів, і я в якомусь екстазі кидаюсь прямо лицем на землю, цілую і вдихаю в себе ці цілющі запахи.

А потім виходять на луг люди; блискавкою миготять коси і рівними рядами лягає цей різнобарвний, такий багатий на життя, світ трав; тоді над Десною піднімається тьмяний запах свіжого сіна; вночі луг починає горіти незчисленними багат-

тями, залізним звуком пут бренять спутані коні, мутно біліє в темряві шатро, тривожно підпадьомкають розігнані перепели, і до самого ранку не вмирає пісня, гомін і регіт молоді. Тихо, крадучись, виходив я тоді на берег, слухав тишу ночі, дивився на високе небо, і якась невимовна тривога закрадалась мені в душу, тихий жах стікав із мого серця і п'янив цей запах ночі. І так стояв доти, поки хтось невидимий не починав гасити зорі, коли на сході не починало рожевіти небо, поки луг не засипав здоровим коротким сном, а вода не починала відзеркалювати своїх берегів. Тоді тихою ходою я ішов до бору, щоб насамоті зустрінути сонце.

А далі осінь, серпанок дощу, важкі хмари, довгі самотні ночі. І в один з таких вечорів, коли надворі так непривільно, а за вікном розлита густа темрява, а річка гнівно бризкає й хлюпотить об береги, у мене й зародилась думка написати ці рядки.

Довгі вечори й ночі я просиджував над папером, занотовуючи в товстий зошит все пережите мною. Так з'явилась на світ ця книга. Це було розвагою для мене в довгі зимові ночі, і поки я писав цю книгу, переді мною вставали давно пережиті дні, я ніби знову переживав свою молодість.

Зараз знову весна, знову гримить вода в полі, розливається Десна, оживає поле, ліс, луг. Повітря повне густого паху землі, що парує під теплим сонячним промінням. Я часто одриваюсь від рукопису і дивлюсь в прозору далину, що кличе й манить до себе.

Іноді я не витримую: встаю з-за стола і дивлюсь у вікно. Зринають спогоди, збуджуються невиразні бажання. Хочеться вийти і піти просто кудись, у світи, як колись замолоду.

То кличе весна.

По походженню я з селян із слободи Воронівки на Слобожанщині, хоч один із моїх предків і був запорожець. Це Дорош Діброва, що після зруйнування Січі втік до Воронівки до свого старого приятеля, сотника Шума, що мав тут свій невеличкий хутір. Шум прийняв мого прапрадіда дуже радо і дозволив йому оселитись на своїй леваді над самою річкою Ворониною; леваду ту потім Дорош Діброва відкупив у свою власність.

По старому козацькому звичаю він загородив собі куреня, жив відлюдно, рибалив, ходив на полювання і лікував худобу. Слобожанці запевняли, що Дорош знається з нечистим, не надаремно ж він і оселився поблизу нього. Коли вже його чорне волосся стало вкриватись снігом, він раптом одружився, взявши за себе дівку-сироту. Очевидно, це було зроблено умисно, щоб жінка почувала, що чоловік їй зробив велике добро і вона мусить за те йому бути вдячною. Під грушею, на місці старого куреня, Дорош поставив хату-хворостянку і зажив з молодою жінкою. Очевидно, у Дороша десь була кубушка з грошима, бо

він і землі придбав, але господарством, як і раніше, мало цікавився. Жінка попалася йому тиха, і на свого чоловіка, що годився їй у батьки, дивилася з острахом. Він не зник навіть і тоді, коли в неї народився син.

Михайло Дорош весь пішов у батька. Змалку він звик з ним рибалити, полювати, а балачки про козацьке життя і спогади батькові скеровували його думки зовсім на іншу путь. Дорош не тільки не навертав сина до господарства, а ніби пишався з того, що в нього гаряча козацька кров, що ніяк не насидить собі місця. За Січи Михайло, без сумніву, пішов би козакувати і або слави собі зажив, або наклав би десь у степу головою. Ніби вгадуючи ці думки сина, Дорош справив йому чумацьку мажару, дві пари волів і сказав:

— Тобі, Михайло, треба світа побачити. Я умовився з Воронами, щоб вони взяли тебе з собою на Дін.

Так Михайло став чумакувати. Ходив на Дін, на Чорноморію, до Криму, Одеси, навіть до Бендер і до Дунаю добивався. Женитись не поспішав, навіть тоді, коли й батька поховав. Любив він чумацьке життя, подобалось йому зимою сидіти у шинку, гуляти, кидати червінці на стіл, частувати ватагу приятелів і слухати розмов про старі часи козацькі, коли люди не тримались жінчиної спідниці, а йшли у степ козакувати.

— Піду на Чорноморію! — не раз казав Михайло. — Там ще живе козацька слава!

Але на Чорноморію не пішов, і ось через що. Одного літа він поїхав до Криму, звідтам чомусь рушив до Одеси, а потім до Басарабії, де й зазимував аж на берегах Дунаю. Повернувся додому на весні, і не сам, а з жінкою.

— Ось вам невістка, — сказав Михайло до матери. — Може, не гарна, скажете?

Справді, молодиця була хороша, як сонце. Не поїхав більше Михайло чумакувати: так прилип до жіночої спідниці, що все його бурлацтво ніби рукою зняло. Став господарством займатись і скоро рахувався в багатирях.

У Михайла було трое синів. Старші, Олексій та Іван, пішли в діда, такі ж високі, чорняві й завязіті. Менший, Гнат, вдався у бабу, був низького росту, темнорусий, хоч і міцний на тілі. Олексій, як тільки став парубком, так і пішов бурлакувати, аж поки не оселився десь на Чорноморії. Іван пішов у москалі і був один час при самому князеві Барятинському за ординарця, коли той громив Кавказ. Повернувся він зі служби, як кажуть, з двома чересами червінців та як засів у шинку Марти Губатої, та так і не вийшов звідтам, поки не пропив останнього шеляга. Михайла вже не було тоді живого, і на господарстві сидів менший син Гнат.

— Що ж ти гадавш тепер робити? — спитав він Івана, коли той, після останньої гульні, прийшов до нього.

— Дай мені карбованців з двадцять, а я тобі переступлю свою часть,— відповів Іван.

— А де ж ти дінешся?

— Світ широкий. Подамся або до Олексія на Чорноморію, або ще далі, на Кавказ. Щоб салдат та не знайшов собі місця на землі!..

Таким чином мій дід став повноправним хазяїном всієї спадщини Дороша Діброви.

Наше подвір'я стояло над самим берегом річки Вороники, що густо поросла окугою, йором та очеретами. Річка була невеличка, з лінійною течією; літом вона вкривалась зеленим килимом ряски. А навколо левади з кучерявими вербами, стрункими та високими тополями, луками. Літніми теплыми ранками над річкою здіймався туман; з-за дерев виходило сонце, і тоді золотом все горіло навколо.

На кладках вальками вибивали полотно молодичі, через греблю доноситься дзвін молотків з кузень. Пропливали білі гуси, ясно в повітрі сновигали ластівки, на загатах співали півні.

Як відомо, наші спогади сягають не далі шести років від народження, та й то вони часто бувають розірвані; в дитячих роках ми сприймаємо світ зовсім инакше, ніж тоді, коли станемо дорослими. Пізніші враження стирають перші, і часто, будучи дорослими, ми не можемо скарати, до якого ж, власне, періоду вони відносяться. Тільки з розмов з старшими можемо точно встановити їхні дати.

Не знаю чому, але мене завжди цікавили перші кроки мого життя, так би мовити, мій перший крик. Якось про те я спитав у своєї бабусі. Оповідання було настільки цікаве, що я його записав сюди. З її слів виходило, що в той рік, — це був 1890-й, дід послав мого батька на Степ купувати вівці, хоч мати ходила зі мною останні дні. Але дід на це не зважав, і таки батька послали. Коли почалися у матери пологи, то покликали за повитуху бабу Ковалиху. І в той час, як мати корчилась від болю, баби поставили кварту горілки і випивали собі поволеньки, втішаючи її відповідними обставинам словами. Бабуся все розповідала про те, як вона вісімнадцятеро дітей родила, а баба Ковалиха між двома чарками казала матері:

— Молись, молодиче, щоб був у тебе козак, а не мученичка. Бо немає гіршої долі на світі, як наша жіноча.

Мати мучилась цілу ніч, а народився я ранком. Дід був у волості, — він тоді якраз старшиною ходив, — дядьки поїхали на поле. „Як зачули ми дзвоники, — розповідала баба, — зараз же до воріт побігли діда зустрічати. Дід з візка злягати, а ми навколушки перед ним: — „Поздоровляємо вас, Гнате Михайловичу, з онуком, з Юрієм!“ — Він нічого не сказав, а просто до хати пройшов. Подивився на матір твою, потім на тебе і поклав

срібного карбованця на стіл. „Це,— каже,— онукові“ на бублики. Більше й не сказав нічого. А вечером і батько твій прийшов. Худий, зморений, а ми і його поздоровляємо з сином. Він кинув все і побіг до хати: Тихо увійшов та й звертається до баби: „А покажіть — но, бабусю, мені його!..“ — Узяв, сердешний, тебе на руки, а слюзи — кап, кап, кап! Такий радий був, що сина діждався!..

Дід і батько в спогадах моїх дитячих літ завжди поруч стоять. Дід низенький, з - під кострубатих брів сірі очі поблискують, а батько високий, чорнявий, стрункий, з суворим виразом на обличчю. Той погляд завжди людей обдурював, бо батько був доброї вдачі, хоч і запальний. Після діда всі найбільше боялись його. Старший дядько, Хведір, був тихий і лагідний, а батько мій все, було, командує. Бабуся батька дуже любила, і коли хто не так робив, то завжди казала: „Якби це Петро, той би показав, як робити! А то ви, тюхтії!..“

Сім'я жила по - патріархальному: слово й воля діда були законом, якого не можна було переступати. Дід старшинував вже третій строк, і хазяйство лежало на синах. Проте вони не мали права мати нічого свого — всі працювали на гурт. Чотири рази на рік, а саме — перед різдвом, великоднем, перед зеленими святами, і покровою, коли в слободі були ярмарки, закупали все потрібне. Другою характерною рисою був хатній розпорядок. Дід з бабою обідали у себе окремо, а як у діда часто бував хтось із гостей, то їм прислужувала якась з невісток. Чергова невістка працювала у дідовій хаті цілий день, вечером роззувала йому чоботи, цілувала руку, і тоді її відпускали. Такого порядку додержувався дід суворо і не дозволяв найменшого його порушення.

Господарство мали велике — і робота була каторжна, особливо в жнива. Виїжджали на поле на цілий тиждень. Особливо distantь дітям; вони кричали, як печені, але піти до них без дозволу не можна було, бо це затримувало б роботу. Про перші мої жнива мати розповідала:

— В'яжу я і плачу, а ти лежиш в колисці під возом і зовсім почорнів. Вже й сили в тебе немає плакати. Так уже свекруха, бувало, підійде до мене та й почне лаяти: „Чи ти,— каже,— людина, чи тварина? Дитина он уже зовсім знепритомніла, а ти й не навідаєшся!“ — Я тоді кину в'язати і біжу до тебе; погодую як - небудь, переміню пелюшки та й знову за роботу.

Жнивував я й другого року, тільки тепер вже не лежав в колисці, а прив'язували мене мотузком до воза, щоб часом куди не зайшов. І знов мало не згорів на вугілля.

Наша родина була щось вроді маленької деспотії, де дід панував неподільно. Не тільки ми, діти, боялись діда, боялись його і дорослі. На що бабуся, але й вона не сміла йому перекрити. Поки дід старшинував, він брав багато землі в оренду;

тепер вона увірвалась, частину худоби довелося збувати, жити стало сутужніше. Глуха колотнеча в сім'ї не вгавала, бо всі три жонатих сини були настроєні ділитися, але дід раз назавжди висловив свою волю з цього приводу: хто хоче розділу, хай забирається з двору!

Обіди нарізно одійшли в минуле, обідали тепер всі разом, і за столом збиралось щось душ з вісімнадцять. За стіл сідали дід, баба і чоловіки; дітям накривали стіл поруч; невісткам сідати не дозволялось. Обіди проходили в гнітючій тиші, за тими винятками, коли дід гримав то на жінок, то на дітей.

Одного разу, коли він вилаяв тітку Приську, що у тієї аж сльози виступили на очах, батько поклав ложку і виліз із-за столу.

— Ти куди? — гостро спитав дід.

— Я вже наївся.

— Наївся! — перебив дід. — Знаю, чого ти прискаєш, знаю!... В гурті не хочеш жити, ділитись затіваєш і хлопців на те підбиваєш!

— Ну й хочу, — відповів батько. — Надокучило вже мені все вам та й вам робити. Треба колись і на себе попрацювати, бо я вже й сам батько.

— Не буде по-твому! — бив кулаком по столу дід. — Не буде! Поки я живий, нема мого дозволу на розділ. Так і знай! А коли будеш каламутити хлопців, то вижену з двора і не дам нічого. Ось дивись: хрест святий, що не дам!

І дід урочисто підвівся і, повернувшись до образів, широко перехрестився. Батько, грюкнувши дверима, вийшов. Обід закінчився повною мовчанкою.

Таких сутичок була не одна. Бабуся якось натякнула дідові, що, може б, і краще було, коли б батька відділити. Дід сердито відповів:

— А я не хочу. Не хочу, щоб вони старцями поробились. Поки в гурті, поки й хліб їстимуть. Буде, що Пурилі он поділились, а що вийшло. Бачила?

Та рано чи пізно, а вибух мусив статись. Трапилось це літнього Миколи, коли у нас було храмове свято. Рано ми всі пішли до діда Кирика, і батько над вечір повернувся додому на підпитку. У діда були гості, і батько пішов туди. Дід глянув на нього і сказав:

— Ти п'яний!... Піді виспись!...

— Чого ви посилаєте мене спати, наче малого? А, може, я хочу з людьми посидіти!

— Я тобі сказав іди — значить, іди! Батько я тобі, чи хто?

— Що ти мені все вказуєш — батько, батько! Ну й будь доволень тим, що ти батько. Подумаєш, велика цяця, коли він мені батьком доводиться!

Дід так і спалахнув від цих слів.

— Що! — заверещав він. — Так ти так шануваш ото мене? Та ти знаєш, що я тобі за це можу зробити? До острога посаджую, до Сибіру зашлю! Геть з - перед моїх очей!

Але батько не йшов і далі дратував діда.

— Ти не кричи, — казав він, — бо я теж кричати вмію. Ти от краще скажи, коли ти нас ділитимеш? А то найшов дурних робітників та й їздить. Чого ви, хлопці, мовчите? — звернувся батько до братів. — Кажіть і ви!

Але дядьки говорити боялися.

— Мовчите? Ех ви!.. А я не хочу більше на старого робити. Давай мені розділ! — звернувся він до діда. — Зараз давай!

В хаті зчинився крик, лайка. Одні умовляли діда, другі батька. А вони перекидалися через стіл лайливими словами і рвалися один до одного. Дід вискочив із - за столу і, вхопивши ціпка, настунав на батька:

— Геть з хати, сукин син! Щоб і духу твого не було!

— Овва, так я й пішов. Кажі, даєш розділ, чи ні?

— Ось тобі розділ!.. Маєш!.. — і ціпок свиснув у повітрі.

Щось хряснуло. Батько вхопився руками за голову і, заюшений кров'ю, як сніп, упав на підлогу.

Я весь час непомітно стояв в кутку і пильно стежив за всією сценою. Коли старий підніс ціпка удруге, я виріс перед ним. Кажуть, що я був блідий, мої кулаки були стиснуті і, весь тремтючи, я закричав дідові в обличчя:

— Ти, старе опудало, не смій тата бити! Не смій! — і вчепився йому в руку.

Старий махнув рукою і так огрів мене ціпком, що я без пам'яті упав поруч з батьком. А дід сказав:

— Заберіть мені оце щеня! — і нас з батьком винесли на руках із хати.

Батько три дні вилежувався в хаті з розбитою головою. Над подвір'ям навис сум, бо дід, справді, ходив до волости скаржитись і обіцяв батька за те, що він підняв на нього руку, загнати на Сибір на виселення. Нас оминали. Якось вночі прийшли дядько Хведір і тітка Пріська і стали намовляти матір піти до діда перепросити. Те ж саме казала і бабуся. Мати наважилась, взяла мене й сестру, і ми пішли до діда. Але тільки переступили порога, як він несамовито закричав:

— Геть!..

Тоді мати впала на коліна, почала цілувати йому руки, коліна, чоботи.

Тато, таточку, простіть його!.. Не заради нього, а заради малих дітей! Простіть!..

Почали вмовляти діда й дядьки, заговорила й бабуся. Дід довго сидів насупившись, — потім промовив:

— Ну, хай на цей раз минеться... прощаю... Заради тебе й заради дітей. А йому, сукиному сину, перекажи, щоб і на очі

мені не показувався. Хай куди знав, туди і йде. Нічого не дам. Умру і тоді не дам. Ніколи не положу милости на скупостата!..

На четвертий день батько зник. Минув місяць, другий, а його не було. Між мною й дідом залягла глуха ворожнеча, що ніколи потім не проходила, хоч згодом батько з дідом і помирились. Та, власне, і між ними не було ніколи сердечної приязни. Мати, як і раніше, виконувала всю роботу по двору. Дід ніби не помічав ні її, ні нас. Зате дядько Хведір з жінкою допомагали нам чим могли і все заспокоювали, що старий пересердиться і все гаразд буде.

Иноді до нас заходила і бабуся. Вона завжди щось приносила, а матір питала:

— Що, від Петра нічого не чути?

— Ні,— журно відповідала мати.— Від думок голова просто тріскається.

Так минули косовиця, жнива, а від батька все не було звісток. Коли однієї ночі, вже під осінь, я прокинувся від тихої розмови в хаті. В світлі маленької лямпи побачив за столом батька, що вечеряв. Він схуд, ще дужче почорнів, заріс бородою. Я тихо зііз з лежанки і з плачем кинувся до нього.

— Ну що, здоровий, витримав? Молодець! Міцний, значить!

— Де ви були, тато?

— На заробітках, синок. Скоро ми поїдемо звідси!

— Куди?

— Далеко. Будемо жити в другому місці.

Справді, за кілька день батько знову повернувся.

— Ну, зладив,— сказав він матері,— завтра виїздити.

Я добре пам'ятаю той день. Дядько Хведір стояв коло воза, запряженого волами. В передку виблискували своїми ризами дві ікони, посередині стояла матирина зелена скриня. Коли все склали, мати взяла на руки сестру, а мене вела за руку, і ми пішли до дідової хати. Батько йшов за нами.

Дід сидів на покуті, а на другому кінці стола бабуся. Мати, плачучи, підвела нас обох до діда.

— Благословіть, тату, дітей!..

— Бог благословить, дочко, і я благословляю. І тебе, дочко, благословляю.

Бабуся взяла з стола ікону і подала дідові. Він поцілував її і благословив нею нас і матір, і дав їй нам поцілувати.

Тоді мати упала перед дідом, як і колись, на коліна і, цілуючи чоботи, прохала:

— Благословіть, тату, і Петра!..

— Ні, Петра не благословляю.

— Благослови, старий,— заступилася бабуся.

Батько, що стояв весь час коло порога, і собі ступив два кроки вперед.

— Благословіть, тату, — сказав, — адже ж від'їзду!

— Хай бог благословіть тебе, а я ні! — відповів дід і одвернувся.

Батько помняв шапку в руках і повернувся до дверей. Ми мовчки вийшли за ним. Сіли на воза. Воли рушили. Затужила бабуса, тітки, мати. Переді мною востаннє мелькнула хата, річка, верби, левада. Старе гніздо лишилось позаді.

Мені тоді минав шостий рік.

Розділ другий. Батько поступив за сторожа на залізницю. Плата була невелика, всього десять карбованців на місяць та ще матері платили три, — от і весь заробіток. Жили сутужно.

На колії завжди топталось багато людей, — то ремонтні робітники, то заробітчани, то різні перехожі люди, то прочани. Все це зупинялось, спало, спочивало коло будки, і я мав доволі часу спостерігати цей людський потік. Я вслухався в розмови, слухав їхніх оповідань про краї далекі і тихо сам собі мріяв. Особливо цікаво розповідали різні перехожі люди. Вони розказували про Афон - гору, про Єрусалим, про Київ та його Лавру, про Почаїв, про далекі Соловки. Часто такий странник розкладав картини, і тоді до будки набивалось повно людей з слобідки, що була тут же, недалечко, і, слухаючи тих оповідань, жінки плакали і жертвували на монастирі. Нікому і в голову не спадало, що мають діло з спритними шахраями, а ті гроші, що вони дають на монастирі та на помин душі, не підуть далі ближчого шинку.

Робітники говорили про инше. Всі вони скаржились на тяжкі часи, на те, що трудно жити, на малі заробітки. Говорили про незгоди дома, про те, хто кого попобив, кого обікрали. Перед моїми очима проходило нецікаве, буденне, повне турбот і важкої праці життя сіреньких малих людей. Я рано помітив, що ті, хто менше працював, жили далеко цікавіше, а оповідання їх були далеко інтереснішими. А чим людина важче працює, тим убогіша її фантазія. Їхні оповідання позбавлені цікавої вигадки, вони всі якісь сумні та гнітючі.

Лягла зима, і я сидів цілими днями в хаті. Батько завжди або латав що-небудь, або майстрував, а мати все більше вишивала. І обое співали пісень. Я любив чомусь найбільше „Чорноморця“. Батько, бувало, завжди заводив її перший:

Як устану я раненько,
Та вмиюся чепуренько...

А мати підхоплює:

Та й сяду я край віконця,
Виглядати чорноморця...

Голоси перепітались :

Чорноморець їде, їде,
Шестеро коней веде...

Та чим далі, то пісня ставала сумніша, голоси тихшали.

Рятуй, рятуй, моя мила!..

гукав козак :

Коли вірно любила...

Мати тихо проказувала :

Рятувала б тебе, серце,
Якби човен та веселце...

Ця пісня завжди чомусь зворушувала мене до сліз.

На самоті мати теж співала ; співає, було, і плаче. Я дивлюсь, дивлюсь на неї, а тоді не витримаю й питаю :

— Чого ви, мамо, плачете ?

— Так, синку, — відказує і переведе розмову на щось друге.

Жити було все ж таки трудно і батько іноді казав :

— Покиньмо оце все к бісу та поїдемо на Томську.

— Чи ти з розумом, чи без розуму ? Чого мене понесе туди лиха година ? Голоду не бачила ! — сердилась мати.

А коли батько починав говорити про це, як про можливу річ, то вона починала плакати :

— І тобі не жалко ні дітей, ні мене ! — казала. — Коли хочеш їхати, то їдь сам, а я не поїду, так і знай !

Я уважно стежив за цими розмовами, і коли батько брав мене на руки і питав, чи поїду я з ним, то я відповідав :

— Поїду...

— От і молодець. Візьмемо там землі і хазяйнуватимемо ! — і він високо підносив мене догори і ловко ставив на підлогу.

Але найбільше мені подобались суботні вечори. В хаті тоді було чисто прибрано. Після вечері батько виймав з шухляди велику книжку в чорній оправі і починав вголос повагом читати :

— Од Луки святоє евангеліє чтеніє...

Я сидів на печі і сам собі міркував :

— Які ж це луки, Губчині чи Замостянські ?

З читаного я нічого не розумів, але мені подобався урочистий батьків голос, яким він читав, і я слухав, аж поки він не закривав книги. Та, крім евангелії, в хаті було ще кілька книжок, то були різні пісельники, куплені у щетильників, кілька житій святих, „Хожденіє по митарствах“ з страшними малюнками пекла, казка про Бову - Королевича, Бруслана Лазаревича та Портупей - Прапорщика. Була ще книжка, що називалася „Человек зверь“, а описувався в ній якийсь Абдул, що живився людською кров'ю,

для чого ловив в закаулках дітей і перегризав їм горло. Читали завжди вголос, читав більше батько, але іноді брала книжку й мати. Вона читала складами, грудним голосом; я непомітно вмощувався біля неї і слухав. Мати більше любила читати „божествені“ книжки і особливо чомусь Апокаліпсиса. Можливо, що її душу вражали страшні видіння цього автора, бо вона ніколи не могла читати його без сліз. Я раз запитав її про це:

— Слухайся, синку, тата й мами, шануйся, щоб бог тебе не покарав. А то будеш на страшному суді відповідати і в смолі вічно кипіти.

Про страшний суд я чув уперше. Про бога я мав досить смутне уявлення, скорше, — не мав ніякого, хоч два рази на день читав „отче наша“ і „богородицю“. Не знав я і що таке гріх. „Можна“, „не можна“ я знав, але що таке гріх, це було вище за моє розуміння. Виходить, що гріх, то все таке, що не подобалося богові, а бог все знав, все чує, все пам'ятав, все бачить, ні втекти, ні обдурити його, ні як — небудь уникнути кари не можна. За все він буде судити й карати. Особливо мене вразило те, що грішники не можуть сподіватись на будь-яке милосердя і після суда — їхні муки вічні. І як не смутно я розумів слово „вічність“, все ж таки ця жорстокість викликала в мені внутрішній холод. Мене особливо муляв цей пункт і я довго допитувався у матери, чи й справді такі ті муки будуть вічні. І коли вона підтвердила, що це так, то я сам собі міркував, що коли б я був богом, то все-таки б кінець-кінцем простив би їх; виходило, що бог був злий і несправедливий. Власне, це були мої перші лекції про релігію, коли мати наївно хотіла мені відкрити потусторонній світ, що аж ніяк мене не приваблював. Зате після цього мені потьмарився світ реальний. До цього часу мою уяву не турбували розмови про бога; про сатану, як бога зла, я теж не знав нічого. Я вважав, що є тільки один світ, серед якого ми живемо і діємо. Оказалося, що поруч нього є ще світ другий, з святими, з грішниками, раєм і пеклом. В моїй дитячій голові це ніяк не вкладалось, я над цим уперше думав, бо не хотів прийняти цього на віру. Наскільки це мене вразило, видно з того, що мені навіть страшний суд приснився.

Перед самою масницею несподівано до нас завітав дід з бабою. Відчинивши двері, він запитав:

— Заходити чи не заходити? Не виженете гостей?

— Заходьте, милости просимо! — весело запросила мати.

— Приїхали подивитись з старою, як ви тут живете! — гомонів далі дід.

Батько з дідом поздоровкався стримано. Поки роздягались, бабуся розповідала:

— Я все кажу старому: — Та доки ти будеш сердитись на них. Та давай поїдемо та відвідаємо дітей; як там вони живуть

як там онуки, та може їм допомогти в чому треба. — Все мовчав, а оде яось каже: — „Стара“. — Я: — „Га?“ — „Мабуть, таки поїдемо до Петра“. — Я мовчу. — „Він хоч і сердитий, а як його не стало, то й хазяйство полізало, порадитись і то ні з ким“.

Накрили на стіл, після перших чарок дід знову заговорив про свої хатні справи.

— Пилип - то, Пилип - то що встругнув! Мовчав, мовчав, нічого не говорив, а потім взяв і вночі вибрався до тестя. Ну хіба ж таки так можна? А все ота його Килянка наробила.

— Не слухали мене, от і дожилися, що сами тікають! — сказав батько.

— Та ти ж і те подумай, — казав старий, — що не про себе, про вас же я думав. Ну який з кожного з вас буде у чорта хазяїн на трьох десятинах? Який, я питаю? У майстеровщину хіба йти, більше нічого не лишається!

— Чого ж ви хочете?

— Хочу, щоб ти повернувся до двора, будемо хазийнувати.

— А як Хведір та Пилип?

— Та нащо їх питати. Ти по-дурному за них клопочешся.

Не бійсь, вони тобою не дуже журяться.

— Ні, тату, проти хлопців я не піду. Як вони, так і я.

— Значить, ділитись доведеться? — питав дід.

— До того йдеться. Іншого виходу немає.

Випили по чарці.

— Петре, невже тобі хазяйства не жалко? — спитав знову дід. — Там же і твоєї праці лягло не мало.

— Жалко то жалко, а нічого не поробиш. Знаєте, є прислів'я: гуртове — чортове.

— А я думав, що ти, той, погодишся. А коли так, то приїжджай на масницю, поговоримо.

Іхали до Воронівки синього морозного ранку. Під саньми скрипів сніг, на темному небі висів серп місяця; випромінював холодним блиском сніг. Проїхали Гришин байрак, весь порослий лісом.

— Глянь, Юрко, вовк! — гукнув батько.

Справді, на взліссі, чітко вимальовуючись, стояв вовк. Коні, зачувши звіра, захропли і рвонули вперед. Вітер різко бив у щок, щипав мороз. Так гнали верстви три, потім пішли тихше. Показалась сонна вулиця слободи, заїнені хати, мелькнув цвинтар, церква, базар; проскочили повз місток і поїхали річкою.

Надворі зовсім розвиднилось. З ополонки піднімалась пара, з гори до річки гнали поїти худобу, ішли жінки з відрами на плечах по воду. В повітрі розноситься чийсь голос:

— Ряба, а, ряба, ти ж то куди пішла, га? Ану вернись, бодай ти йому задохла!..

В хаті мене розкутали в кожуку і посадовили на теплу лежанку, баба дала гостинця. Діда не було вдома, пішов до утрени, бо

була саме неділя. До обідні пішли всі. В церкві було душно, пахло кожухами і потом, так що в мене розболілась голова. Після обідні замовили всією родиною ще молебня, так що додому прийшли зовсім пізно.

Накрили стола через усю хату, зібрався увесь рід, навіть малих дітей і тих посадовили в ряд. Покликали в гості попа і декого з родичів. Настала урочиста хвилинка. Дід заявив, що поскільки хлопці не хочать жити вкупі, то він вирішив їх розділити. Кожному, крім меншого Панаса, дається садиба і на гуртові гроші ставиться хата. Пилипові, що йому дає хату тесть, сплачується ця часть грошима. Хліб ділиться нарівно на п'ять частин — чотири частини хлопцям, п'яту бере собі дід, а що до землі, то той, хто буде господарювати, то тому виділяється теж п'ята часть, а хто ні, то того землю держить дід. Одно слово, дід добре обійшов синів, але ніхто не сперечався. Тоді дядько Пилип написав жеребки і вкинув у шапку, а шапку передав попові. Той для чогось перехристив її і запропонував тягти жеребки. Вийшла затримка, бо ніхто не хотів тягти перший.

— Тягни ти.

— Ні, ти тягни...

— Ну чому ж то я? Ти ж старший!

Тоді мій батько сказав:

— Ну, я починаю. Господи, благослови! — і простяг руку до шапки.

— Показуй, що витяг, — попрохав Пилип.

— Хай усі витягнуть, а тоді розкривай, а то знаємо тебе, ти все на хитрощах ходиш! — відказав батько.

Коли розкрили жеребки, то оказалось, що й справді Пилипові попала найкраща часть.

Гуляли до пізньої ночі, дійшло до того, що й музику запросили.

— Ану, салдат, покажи свою хвабрість! — під'южував дядько Пилип мого батька.

Батько справді танцював, приказуючи:

Ой ти, риж, ходи ближе,
А ти, руда, постой там.
Я з рижою поговорю,
До рудої піду сам...

А потім, пристукуючи ногою, приспівував руської: з білоруськими словами:

Валяй, Пантелей,
Не жалей лаптей.
Колі еті поб'єтє,
Батя новіє сплетє...

— Пішли наші драгуни гулять! Наддай!..
Тітка Килина, викручуючись біля батька, приказувала:

Ой, гоп не помалу,
Як пошла штани з валу,
І пошила і наділа,
Сама бачу, що до діла...

А на другому кінці пісні заводили:

Та налетіли гуси, та й з далекого краю,
Та й збаламутили воду в тихому Дунаю...

Вулицею проходили люди, зупинялись, слухаючи співи та музику, і казали:

— Старий Діброва синів ділить.

— Їм ні чорта, ділити є що.

Під співи, грюкіт, гупотняву та гомін я не зчувся, як і заснув.

Другої зими якось до будки зайшов щетильник. Батько довго шпортався у нього в ящику і, нарешті, купив букваря. Вечором, посадовивши мене собі на коліна, сказав:

— Ану, Юрко, давай я вивірю, яка в тебе пам'ять! — і почав вчити мене абетки.

Наука пішла досить швидко й легко, за кілька днів я знав літери не тільки за порядком, а назад і вроздріб. Далі перейшли до складів.

— Буки - аз - ба ... Віді - аз - ва ... Глагол - аз - га ... — проказував я за батьком. — Бра, вра, гра, дра, бре, вре, гре, гре ... — і так далі без кінця.

Грамота до дивного далась мені легко. Я не тільки за кілька тижнів пройшов склади, а й навчився гарно читати. З цього часу у мене прокинулась дивна пристрасть до книжок, що потім уже ніколи не покидала. Книжки розкрили мені зовсім інший світ, що досі я його не знав. І хоч як не були примітивні оті всі Бови - Королевичі, Бруслани Лазаревичі то - що, все ж вони будили мою фантазію, збуджували нові почування, примушували працювати мій розум. За зиму я перечитав увесь той невеличкий запас книжок, що у нас був, а деякі і по кілька разів. Батько, дивлячись на мою схилену над книжкою голову, казав:

— На ту осінь до школи, Юрко. Аби тільки прийняли.

На весні мене стали вперше будити пасти. Я з неохотою розплющував від сну очі і умивався холодною водою. Рожевий ранок був наповнений тишею. Спав, схиливши колоски, ланжита. З-під ніг бризкала роса. В садках посвистували соловії, в полі підпадьомкували перепели. Була прозорою далина, ніжною

блакиттю манило небо. По ньому тихо плавали легенькі пухнаті хмарки, закрашені з країв червоним. Світ ядався таким прекрасним і таким безжурним. І мені усюди ввижались казкові герої. Ось полем на баскому коні скаче в блискучій зброї лицар - красень; там он якась потвора хоче пожерти дівчину - красуню. Лицар вихоплює меч і вихором налітає на потвору. Від бойовища стугонить земля, змії бризкає отрутою, з його пащі пашисть огонь і вилітає густий дим; ось - ось лицар впаде переможений. Та раптом світить блискавкою його меч, і змії звивається в передсмертних корчах. У мене вилітає віддих полегшення, ніби я й насправді бачив той кривавий герць.

Часто я самого себе ставив на місце лицаря. І тоді куди тільки крила фантазії мене не заносили. Я воював з Кошеєм Безсмертним, з чарівниками, із злими королями, попадав до них в полон, чудом визволявся, вигублював своїм мечем десятки тисяч ворожого війська. Я робив тисячі лицарських вчинків, звільняв царівень з рук лихих чарівників, вмирав від спраги в пустелях, блукав в темних лісах, діставав живої й мертвої води, говорив в сіңпу з живою головою велетня.

І в той час, коли я так літав по світах, корова забиралась до чужого города і мені про дійсність нагадував чий - небудь грубий голос, що кричав:

— Так то ти, бісів сину, корову пасеш? Постій, я скажу батькові, хай він тобі вуха намне.

Проза життя завжди грубо порушує світ фантазій. Я пересвідчився, що в житті так завжди буває. Мрійникам на цій землі, позбавленій фантазій, живеться особливо тяжко.

Розділ третій. Так минуло літо. Прийшла тепла золота осінь. В лісі стояв тихий шелест від падолисту. Дикі груші вкриті пурпуром; тремтять від передчуття холодних вітрів і зимової стужі осика. Дуб уперто тримає на могутніх раменах своє грубе вбрання. Ліщина встилає землею своїм м'яким, жовтуватого кольору, листям. Лежать в задумі поля. Срібне павутиння плаває в повітрі. Жовтіє стерня. Ніжно зеленіють вруни озимини. В усьому розлита ніжна печаль вмираючого літа. Земля все ще прекрасна, але на її обличчю лягли різкі зморшки; вони ще не відчувають старости, але говорять про минулу молодість.

Пахне осінню, пріллю листя і чимось ніжним і невідомим. Ті запахи викликають напівзабуті спогади, напівстерті образи, що десь глибоко поринули в пам'яті під грубим шаром днів, місяців, років. На мить забувається моя хата і буденні турботи. Уява несеться туди, де на ланах ходить золотоволоса осінь, що уквітчує землю останніми блідими квітками і співає тихо колицькову пісню землі, що от засне під бідою габою.

В один з таких золотих осінніх днів батько якось сказав мені: — Ну, Юрко, доволі тобі байдики бити. Час, мабуть, і до діла братися. Збирайся. Підемо записувати тебе до школи.

Мати зав'язала в хусточку десяток яєць, а в кошика посадила курку, — це був гостинець для вчительки. І ми пішли. Вчителька була молоденька, білява, з великими блакитними очима і довгою русою косою. Мені вона одразу сподобалась. Побачивши мене, вона весело засміялась.

— Ой, яке циганча! Як тебе звуть, хлопчику?

Батько, що чомусь згадав на цей раз свою військову службу, відповів по-салдаському:

— Юрко, ваше благородіє!

Вона мило прищурила свої очі, на губах промайнула непомітна жартівлива посмішка. Потім не стрималась і зареготала.

— Ваше благородіє? Хм! Хіба я похожа на благородіє? От чудеса!..

І її обличчя набрало такого сміхотливого і разом серйозного виразу, вона так суворо і разом по-дитячому подивилась на батька, що той зовсім зникнув. І тільки міг пробурмотіти:

— Вибачте, звичка.

— Ну, скільки тобі років? — звернулась до мене вчителька.

— Вісім.

— Вісім? — вона обернулась до батька. Він ще малий, я не можу його прийняти. Хай ще з рік погуляє дома.

Мені одразу потьмарилось в голові від цих слів. Вона це помітила і ласкаво сказала.

— Ти, Юрко, не журись. На той рік тобі ще краще буде.

Я заперечливо похитав головою.

Батько мняв кашкета, кілька разів переступив з ноги на ногу і сказав:

— Дозвольте докласти, що він вже читати вмів.

— Ти вивчився читати? Коли? Хто тебе вчив?

— Тато.

— Тато. Ну, і що ж ти читав?

Я, червоніючи, відповів:

— Про Бову - Королевича, про Бруслана Лазаревича, про Міністрісу Кірбіовну, про...

Але вчителька далі не слухала. — вона закинула голову і зареготала так, ніби почула щось надзвичайно чудне. Ми з батьком дивились один на другого, не розуміючи, в чім справа. Раптом вона перестала сміятись і здивовано запитала:

— А це що таке? Звідки тут курка?

Ми глянули в той бік, куди вона показувала, і побачили, що наша курка, яку ми лишили в кошику, вилізла і тепер стояла перед відчиненим вікном, збираючись вилетіти.

— Що це за курка? — спитала знову вчителька.

— Це той... наша... ми... я... хотіли, щоб той... ви ж тут не так то вже... — і батько, зовсім вже розгубившись, таке бурмотів, що й розібрати не можна було.

— Так це ви мені? В подарунок?

— Еге ж, вам...

— Забирайте зараз же цю противну курку! Зараз же! — і вона аж погою тупнула.

Батько поклав вузлики з яйцями і простяг руки, щоб ловити курку, але курка кинулась в бік і підлетіла догори. Тоді схопилась вчителька і собі розставила руки. Курка, як скажена, кидалась по кімнаті і не давалась ловити. В кімнаті знявся пил, галас.

— Лови й ти, Юрко, — наказала вона мені. — І от ми всі ганяли нещасну курку, а вона злітала то на ліжку, то на комоду, то на етажерку, потім якось зачепила вузлик і звадила його на підлогу, яйця розхрюпались, а курка вилетіла у вікно.

Батько безпомічно розвів руками, а вчителька впала на ліжку і знову заилася сміхом.

— Ну й чудак... Та не вже то ви серйозно мені принесли? І яйця теж мені? — І знову сміялась. — Забирайтесь мені геть. — А курку хай піймає Параска і віддасть вам.

Виходило, що був повний провал. Ми зібралися йти.

— Спійте! — зупинила вона нас. — А як же буде з хлопцем. Ти дуже хочеш ходити до школи? — спитала вона мене.

— Дуже.

— Гаразд... — Я приймаю вашого хлопчика.

І вона вписала моє прізвище до реєстру.

Так став я ходити до школи. Жив я у діда, як то було умовлено ще раніше. Дід, розділивши синів, жив тепер з бабою сам у хаті; менший дядько Панас служив у війську. Була ще дочка Василина, але знею трапилась історія, про яку буде мова нижче. Наука давалась мені легко, так що я навіть дивувався свої вчительку. Вона не раз вказувала на мене завідателеві школи і висловлювала жаль, що я не буду далі вчитись.

— Такі здібності у хлопця і можуть марно піти.

Кілька разів вона кликала мене до себе і розпитувала, чим займаються мої батьки і що думають зі мною робити.

— Не знаю. Мабуть, шевцем буду...

— А то чого неодмінно шевцем?

— У мене дідусь є швець.

Я вчився у неї всі три роки. Які у неї були знання, що у неї були за педагогічні прийоми, не знаю, тільки ми, діти, страшенно її любили. Не була ніколи сувора. Ось нахмуриш очі, чекаєш справжньої бурі, а вона зараз же відходила і починала лагідно журити нас, пустунів. В той рік, коли я кінчив школу, вона покинула Воронівку і поїхала до міста вчитись. Пізніше я взнав, що в революцію 1905 року, підчас однієї демонстрації, п'яний козак розрубав їй шаблею голову. Так обірвалась нитка цього, я певен, прекрасного, повного надій життя.

Я тут хотів би докладніше розповісти про своїх батьків, оскільки це стосується і мого дальшого оповідання. Мій батько одружився тридцять років, а матері було тоді всього сімнадцять. Сталось це трохи не за звичайних обставин. Мій батько не мав служити у війську, бо військовій службі підлягав старший дядько. Через рік, як він пішов, батько посватав собі дівчину у місцевих багатіїв Бережних; навіть сватання зіграли. Тимчасом Хведір на службі захворів, і його відпустили додому. Він про це нікого не повідомив і впав як сніг на голову, та ще одразу ж пішов до волости. Діло було саме в осени. Болосний писар був сердитий на діда і вирішив використати цю прикличку. Переглянувши папери Хведора, він спитав:

— Так ти Гната Діброви син?

— Еге.

— В тебе є брат Петро?

— Є. На півтора роки менший од мене.

— Ну, посидь, а я зараз напишу тобі білет.

Заглянувши у списки, він написав папірці і, віддаючи Хведорові, сказав:

— Передай батькові, що раз ти повернувся, то Петрові треба ставати на призов. Завтра ж хай до волости явиться.

Вдома, коли взнали про це, то знялась ціла буря. Батько мій був сам не свій і лаяв Хведора:

— Чортів дурень!.. Не міг десь тиждень пересидіти, поки призов скінчиться. Хіба ти не знав, що я мушу за тебе становитись?

Дід було хотів як-небудь залагодити цю справу, але писар так повів діло, що зробити цього було неможливо, бо, мовляв, списки вже послали до „присутствия“.

Молода, взнавши, що трапилось у Дібров, найняла хлопчика, дала йому хліб, прийнятий від старостів, і наказала:

— Кинь Дібровам через пліт та переказжи: — „Свати каа-нялись, а ворота зачинили і собак відпустили“!..

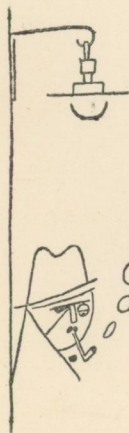
Батькові довелось іти на службу, де він і пробув цілих сім років. А як вдача у нього була крута і корився він з неохотою, то й випив гркої. Не раз він стояв під загрозою віддачі до дисциплінарного батальйону. Взагалі ж нічого, крім ненависти до військової служби, він звідтам не виніс. Згадуючи потім про ці роки, він говорив:

— Сукини сини! За сім років можна людину чому завгодно вивчити. Коня й того вивчають. А вони всі сім років одне й те ж товкали!..

Оже повернувся батько зі служби зовсім старим парубком. І першими його словами, коли він переступив поріг, був докір дідові:

— Грошей пожалкували. Викалаи 6 сот дві і звільняли 6...

— А закон? — спитав дід.

— Що закон? За гроші все можна було зробити!..
Батько повернувся додому перед різдвом. Бабуся якось його спитала:

— Ти ж як, Петре, женитися будеш, чи ні?

— Подумаю. Поспішати нема куди!..

Бабуся кілька разів про це нагадувала і дідові.

— Хай йому чорт, з азіятом! — відповідав дід. — Бачиш, який він запальний. І приступити до нього страшно!..

Дід, видно, тоді справді боявся батька.

На тому й замовкли. Та одного разу батько несподівано заявив, що найшов собі молоду.

— Хто ж вона?

— Кирикова Лебеда дівка!

Мати моя виросла без матери сиротою, а сам Кирик Лебідь був швець, що в очах мого діда було не особливо почесним званням. Діброви лічилися в першому ряду слобідських багатіїв, і родичатися з шевцями їм якось не личило. Почувши, що батько збирається сватати Кирикову дочку, дід спершу було заперечався; але коли подумав, що батько, одружившись, може вгамується і стане тихішим, він одного вечора узняв ціпок і пішов до Лебедів. Про сватання це розповідали потім дуже колоритно.

Хатка у Лебеда була невеличка, стара. Зайшовши до неї, дід побачив, що Лебідь сидів за варстатом і перешивав, а Лебеденчиха (Лебідь тоді був удруже жонатий) сукала дратву. Прихід діда їх дуже здивував. Помогонівши про се, про те, дід мій виклав причину свого приходу. Лебідь був цим так здивований, що спершу все це прийняв за жарт.

— Так як же, будемо сватами, чи ні, Кирило Васильовичу? — спитав дід Діброва.

— Йй-богу, не знаю, Гнате Михайловичу! Самі знаєте, ми люди маленькі, і нам до вас не рівнятися.

Правда, дід Кирик потім казав, що він так не говорив, а що ніби сказав: — „Як скаже дочка, а я силувати її не буду“.

Умовились на тому, що старостів пришлють через два дні. Я чув від матери, що вона за ці два дні страшенно перемучилась, бо вагалася, чи давати рушники старостам, чи ні.

Діброви були багаті, — а мати виросла у злиднях та наймах. — отже, у них в кускові хліба не могло бути недостатці; можливо, що це було основним мотивом того, що вона подала рушники. Проте різні балачки про молодого її лякали, і від смутного передчуття у неї, мабуть, боляче стискалось серце. Ті побювання ще збільшилися від поведінки самого молодого. Коли грали сватання, то мій батько, випивши, бив по столу кулаком і гукав:

— Чем з салдатом плохо жить? Води не носить, сама з очей буде лить!..

Люди слухали це і казали:

— Пропала дівка!.. Замучить її цей азіят!..

А втім, коли вони побрались, то вийшло нічого. Я не можу тут говорити про їхні інтимні взаємини, але кажу, що жили вони дружно. Батько, як мені здається, кохав матір. Я вже якось згадував про ті безпричинні сльози, що часто їх помічав у матери. Можливо, що вона не найшла справжнього щастя в шлюбі, що її гризла якась таємна гризота, а серце бажало чогось іншого; але це тільки здогад і більше нічого. Що до нас, дітей, то обов ставились до нас з такою ласкою, яку дуже рідко можна здібати в простих селянських родинах.

Для чого я це пишу? Для того, щоб були ясні деякі дальші події. Коли я повернувся додому після першої зими навчання, то я найшов своїх батьків у пригніченому стані. Із балачок і деяких натяків я зрозумів, що причина ця полягала в старшому ремонтному робочому Майбороді. Майборода був п'яничка і нікчемний чоловік. Але по своїй посаді він міг багато нашкодити батькові. Майборода став робити зальоти до нові матери, а, зустрівши рішучий опір, почав строїти різні каверзи. Дійшло до того, що він одного разу п'яний, у відсутності батька, накинувся на матір, так що та, лишивши в його руках рукав сорочки, ледве вирвалася. Коли батько прийшов, мати йому все розповіла. Він зробився чорний, як земля. Майборода і так йому дозволив, а тут іще це. Вечором він мав іти в обхід колії. Наказавши матері зачинити двері і нікого не пускати, що б там не було, він пішов. На ранок я почув таку розмову:

— Щастя його, що він заснув у шинку, а то б не бути йому живому. Зайшов би ззаду, коли переходив би балку, дав би раз-два по голові і все!..

Мати схвильовано відповіла:

— Чи ти з розумом говориш, чи ні? А якби дізнались, тоді що?..

І вона стала плакати і вмовляти батька, щоб він або поскаржився начальству, або покинув службу.

— А жити з чого будемо?

— Та люди ж якось жиють, проживемо й ми.

Батько справді подав скаргу на Майбороду. Минуло більше місяця, поки вийшов рішенняць: батька переводили на другу будку, а Майбороду на другий участок.

Батьки вирішили мене знову надіслати до діда, щоб я міг продовжувати навчання, а самим, перезимувавши на новому місті, на весні переїхати до слободи жити, по теплу виправивши хату.

Так і зробили. Але тут жити було далеко трудніше, ніж на будці. Ті невеликі заощадження, що були з такими труднощами зібрані, кінчались. Землі не було, майстерства батько ніякого не знав. Виходило, що знову йому треба було йти в найми. Так він і зробив.

Не знайшовши роботи поблизу, батько подався до губернського міста; там він спершу працював чорноробом, а згодом улаштувався за сторожа при одних залізничних склепах.

Побачили ми його місяців через півтора, скудлого, виснаженого. Даючи нам подарунки, він плакав.

... Настали суворі дні.

Грудневе число скінчено.

Е П І Л О Г

Ми, як запевняють нас наші друзі, мало не з честю вийшли з труднощів 1928 року. Ярмарок письменницьких виробів зникає з читацького горизонту до січня 1929-го. Отже, зробимо коротеньке резюме і як мога голосніше ще раз промовимо:

— Хай живе Велика Соборна Радянська Соціалістична Україна! Себ-то хай живе Радянська Україна плюс многострадальні від шляхетського й боярського батога Галичина й Буковина. Себ-то ми також маємо на увазі і пана Масаріка.

Ми нічого не сказали про вироби Остапа Вишні, Юрія Смолича, Петра Панча, Івана Микитенка та Петра Лісового, але ми про них скажемо в дальших числах: по-перше — з виробами першого, як і з виробами останнього, ми обов'язково зустрінемося і в 132 книзі альманаху, по-друге — решта товаришів, себ-то — Смолич, Панч та Микитенко, виступили поки що з творами, які їх остаточно не можуть характеризувати. Так що хай живе ще раз і ще раз Велика Соборна Радянська Соціалістична Україна!

— Але перед Вами, шановний читачу, пройшли вироби ба-а-гато! не всіх художніх шкіл та напрямків. Футуристи, скажімо, ще не дали нам жодного свого твору. Проте, приймаючи на увагу, що вони нам обов'язково дадуть,

Романтик говорить скептикові: — „Ах ти дурашка, чудачок!“

ми в 133 числі, в свою чергу, даємо місце і Миколі Кулішеві, „найніжнішому й найпрекраснішому драматургові наших днів“, як його називає відомий поет Михайль (по-українськи — Майк, а по-іспанськи Михайло) — як його називає відомий поет Михайль Семенко. А втім, можливо, тов. Семенко і помиляється: можливо вищеназваний драматург і не такий вже ніжний, яким він здається вищеназаному поетові. Саме тому Кулішева комедія і не піде в наступному числі (її ми надрукуємо, мабуть, в 135) — в наступному можливо піде Кулішеве (сенсація!) оповідання. До речі, тут же дозвольте використати вікторину.

Запитання: — Де наш видатний драматург Микола Гур'євич Куліш пише свої п'єси?

Відповідь: — Наш видатний драматург, Микола Гур'євич Куліш, пише свої п'єси в лазні, і саме кожної неділі. Саме — в лазні! І саме — кожної неділі! Як сам Сократ в діогені... чи, ясніше кажучи (циганів дотеп), як Діоген в сократі. Справа в тому, що наш шановний сочинитель понеділок присвячує реперткомові (він — член президії реперткому), але вівторок обов'язково Утодікові (він — голова Утодіку), середу присвячує комітетові сприяння школі (він — член „комітету сприяння школі“), але четвер обов'язково літбудові (він — член президії літбуду), п'ятницю присвячує житлокоопові (він там, коли не помиляємось, за президента), але суботу — обов'язково „Червоному Шляхові“ (він там, коли не помиляємось, за члена редколегії), суботу... суботу...

Та субота... субота, на жаль, на величезний жаль, уже була. Ну й добре! Значить, що ж робити? Значить, підемо в неділю в лазню і там, як Діоген в сократі, напишемо автобіографічну трагедію.

Розділ другий. В цьому розділі ми скажемо про Японію, про Леся Курбаса, про наших художників за кордоном, про Зелену Кобилу, про... і. д. етцетера.

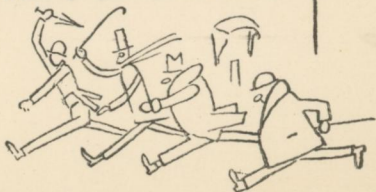
Про Японію. Ну, що можна сказати про далеку Японію — прекрасну країну східного сонця? Сказати, що в Японії дуже багато видають чудових дитячих книжок (див. останню Московську виставку), а в нас, не до речі, дуже мало, що в Японії існують величезні союзи дитячих письменників (а в нас їх нема, і, значить, треба негайно організувати!), що в Японії живуть, а можливо й не живуть фантастичні японські куртизанки, що японські письменники були в будинкові літератури ім. Блакитного (їхні автографи ви побачите в 132 книзі!), що Японія теж буде колись радянською республікою і в Японії не буде Мікада, і буде „Мікадо“ тільки в „Березолі“, що Павло Григорович Тичина, здається, знає також і японську мову, і зараз мандрує десь біля Константинополя, по землях дружньої нам держави Турецької, що... — про це ми будемо говорити? Нічого подібного: ми про це не будемо говорити й не будемо даремно втомлювати читача. Ми тільки скажемо: „Літературний Ярмарок“! „Літературний Ярмарок“ так захопив японських, як сказав би шановний поет Валеріян Поліщук, „передових художників слова“, що вони почали видавати (інформує нас радіо) свій „Літературний Ринок“. Що це дійсно так і що нас не „взяли на того ж таки арапа“ — завжди можна перевірити хоч би в тому ж Токіо!

— Отже хай живе український радянський літун Чухновський, герой крижаного походу на „Красіні“.

З великою охотою ми йому даємо місце в наступному числі „Літературного Ярмарку“. З великою охотою!

— Отже, хай живе і новий театральний журнал, що його редагує Народний Артист Республіки Лесь Курбас і що, як передають нам з відповідних джерел, виходить обов'язково за якийсь тиждень.

... Цікаво! І особливо нас цікавлять наші малярі. Нас цікавлять наші малярі, які й досі не мають свого органу. І от вони мандрують по Західній

Європі. Західньо-європейські художники підносять їм свої малярські журнали, а вони червоніють і трошки (цілком потрібно!) говорять неправду! — „Пробачте, мовляв, ми з охотою подарували б Вам і свої малярські журнали, але ми їх, на жаль... не забрали з собою“. Так що відділя ми маємо мораль і для художників: — давайте не будемо ставити себе в ніякове становище! Давайте, товариші художники, енергійніш візьмемось за організацію свого малярського журналу! Давайте!.. Бо як приємно, наприклад, говорити правду... ну, хоч би про авіацію, про нашого, наприклад, інженера - конструктора і до того ж комуніста Калініна, про його славетне К-4, про те, як аероплан К-4 так шикарно переміг найкращий закордонний. Сутичка виникла в голубому повітрі. Мчався аероплан закордонної конструкції. Поспішав на південь. Тоді метнувся в небо К-4, аероплан українського інженера Калініна, і, розсікаючи простори, викликав на бій. І виникла сутичка в голубому повітрі, і К-4 переміг. І тепер навіть діти знають свого мудрого інженера Калініна і складають йому пісні.

— І тоді сходить заялоzene халтурними піттами і все-таки надзвичайне сонце прийдешнього. Воно впливає з затуманених і засюсюканих вузьколюбим міщанством героїчних буднів і десь глухо й незадоволено буркотить. Тоді поети, інженери, вчені всіх катедр, авіатори, агрономи, політики, економісти — всі йдуть назустріч цьому заялоzеному халтурними піттами сонцю, і тоді чути далекий гул і урочисті панегірики нашим геніяльним дням — дням солодких тривог, героїчних зусиль, дням Великого Відродження.

Так іде в авангарді цього походу мужня й відважна класа нашої епохи — всесильний пролетаріят!

— Вельмишановний читачу! Ви, очевидно, чуєте, як ніжно б'ється наше колективне серце! Ви, очевидно, бачите, яким пожаром (до речі теж заялоzеної піттами) радости безумствує воно? Чому ж

зрідка така тихенька й така не солодка, така неприємна тривога?

— А тому, що сірий чортик зрідка вискакує з міщанських домиків і так боляче кусається.

— Ах ти кусака, сірий чортику! Та мене не вкусиш! Я — син часів Великого Відродження, і я тебе роздавлю, як... Ти мене не вкусиш, сірий чортику!.. Що ти мені показуєш своє аж посиніле від нудьги обличчя? Ти думаєш, я злякаюсь? Ти думаєш, я захитаюсь?.. Ах ти кусака, сірий чортику! Ти мене не вкусиш! Я — син часів Великого Відродження, і я тебе роздавлю, як...

Йдуть дні марудної праці. З одного боку хмародряп, з другого — до болю вбогі халупи. З одного — блискуча електрика, з другого — ледве жевріють каганці. Тоді м'якотілому інтелігентові лізуть у голову сумніви, і він називає себе хамом. Але закони життя непоборні, і він (навіть він) знає: коли над центром колишніх руїн остаточно повстануть, що вже повстають і остаточно забушують, що вже бушують огні добробуту нашої Молодої Республіки, тоді і в найглухіших закутках розколеться серце від неможливої радості, і тоді вже всі республіканці Рад будуть співати урочисті панегірики нашим геніальним дням — дням солодких тривог і героїчних зусиль.

— Ах ти кусака, сірий чортику! Ти мене не вкусиш. Я — син часів Великого Відродження, і я роздавлю тебе, як...

Так жив і працював (перефразовуючи Майка Йогансена) древонасадець селянин Черепак.

— Як бачите, справа зовсім не в тому, що Зелена Кобила (чи то кобилиця — кому ріже музичне вухо), а справа в тому, що на ній незабаром виїде наш ярмарковий циган. Як передають нам з Еспанії (Еспанія і справді — не вітчизна доктора Леонардо), Зелена Кобила так заінтригувала тамошнє населення,

що Ярмарком одразу ж засипано було величезною кореспонденцією. Відповідь своїм кореспондентам ми, як і треба було чекати, дамо в поштовій скриньці, але деякі пояснення з приводу таємничої історії з Зеленою Кобилою ми можемо дати й зараз.

Єсть такий людяний і, ми б сказали, геніяльний „анекдот“ про двох дідусів. Коли ви його знаєте, то це буде називатися — „бричка“. Зустрілися, значить, двоє тихеньких, симпатичних та, можна сказати, глухеньких приятелі: дідусь Митрусь та дідусь Петрусь. Перший — сивий-сивий і такий приемний, як „божа коровка“, а другий сивий-сивий і такий приемний, як „божа коровка“ (із родини жучків: coccinellidae). От і говорить нароспів дідусь Митрусь:

— Драстуйте! — говорить нароспів дідусь Митрусь.

— Драстуйте! — говорить нароспів дідусь Петрусь.

— Йдете ловити рибку? — питає, значить, дідусь Митрусь.

— Не-є! Я йду ловити рибку! — відповідає, значить, дідусь Петрусь.

— Шкода! — важко зідхає дідусь Митрусь. — А я думав, що ви йдете ловити ри-ибку!

Оце і весь „анекдот“. Оце і все вищезазначене пояснення. Це ще не значить, що Ви, шановний читачу, побачили Зелену Кобилу (чи то кобилицю — кому ріже музичне вухо), але це значить, що Ви в наступному числі обов'язково побачите, принаймні, її зелені вуха. І взагалі треба одверто сказати: своїх книжок ми дарма не висилаємо, але редакція з охотою і з великим захопленням стисне руку тому витівникові, який придумає для нас щось цікавіше за віднини славетну Зелену Кобилу. Бо друга „вікторина“ наша приблизно така:

— Чим відрізняється „Шевченко в рушниках“ від „самовару з канаркою“? Коли Ви, шановний читачу, будете розгадувати цю ломиголовку, то обов'язково

майте на увазі, по - перше, що „Пилип з конопель“ зовсім не українське, а, навпаки, польське прислів'я; по - друге, що самовар вигадано зовсім не в Росії, як досі думали, а саме в Голляндії, відкіля його, самовар, вивіз Петро Великий; по - третє, майте на увазі це: наш ярмарок не тому ярмарок, що нема сили стримати натиск дрібнобуржуазної стихії, а тому, що навпаки: пам'ятаючи гасло „комуністи, вчіться торгувати“ та гасло „комуністи, не будьте левими ребятами“, ми, рішуче повстаючи проти всяких правих ухилів, хочемо як слід озброїтись і в боротьбі з читача вийти переможцями. А втім, досить! Оце і все! Так що епілог, можна сказати, скінчено, бо надходить ніч, і, значить, треба трішки поспати. Амінь!

Редакція „Літературного Ярмарку“ дістала з провінції поки-що тільки 200 — 300 листів від початкуючих, молодих і немолодих поетів (поетів — головним чином) та белетристів. І все - таки дати відповідь рішуче всім товаришам ми не маємо, просто кажучи, фізичної можливості. Отже, просимо не хвилюватися й, головне, не ображатися. По - перше: тим нашим колегам, що додали до своїх листів поштові марки, ми відповідь обов'язково надішлемо, по - друге: одразу всіх наших колег задовольнити місцем в „Літературному Ярмаркові“ ми теж, на жаль, не можемо, і, значить, прийдеться, набравшись відповідного терпцю, трохи почекаати. У всякому разі, ті твори, які заслуговують на увагу, ми з великою охотою будемо друкувати в своєму альманахові. Треба тільки завжди мати на увазі, що наш ярмарок — трибуна хоч і для всіх, але не для всього: халтури, наприклад, ми б не хотіли друкувати. Так що давайте думати про передплатників. Альманах колективний, значить, і колективна агітація за нього. Наш альманах мусить бути всюди — в кожній родині, на кожній залізниці, в кожному кіоскові, в кожній крамниці, в кожній бібліотеці. Де його нема — негайно телеграфуйте, — вишлемо спішною поштою. Майте на увазі, що таких виробів, які друкуються в нашому „Ярмаркові“, Ви ніде не зустрінете. Навіть в наших і не в наших, товстих і в тоненьких журналах! За 11 років свого існування ми одержали до десяти мільйонів (коли не більше) листів з невимовною подякою.

ПОЧТОВА СКРИНЬКА

Алло! Алло! Алло! Всім, всім, всім! Говорить Ярмарком „Літературного Ярмарку“ на хвилі 500.000 метрів з міста Харкова, з столиці Української Соціалістичної Радянської Республіки. Слухайте, шановні товариші, зміст 132 числа.

— Крім названих в інтермедії виробів, в 132 числі буде, мабуть, надруковано оповідання Гр. (не графа, а Григорія) Епіка, автора премійованої першою премією повісти „Без ґрунту“ — оповідання „Радіоаматор“. Зміст цього оповідання такий: спершу йде послужний список Степана Івановича (себ-то того ж таки Курочки), згадується далі, дуже до речі, Хорол, потім автор цитує вірш поета, потім автор запитує: „що означає, якщо сниться сніг і новий будинок без дверей?“ Закінчується оповідання приблизно так, як і всім добре відоме оповідання не менш відомого письменника і друга Гарґантюа й Пантаґрюеля. Як запевняють нас компетентні критики, Гр. (не граф, а Григорій) Епик в цьому оповіданні рішуче позбавився навіть тих маленьких хиб, що їх компетентні критики стостерігали в премійованій першою премією повісти — „Без ґрунту“.

Далі, мабуть, йде „Романтична вилазка“. Автор цієї речі поки-що ховається в тіні секрету.

Редакційний секрет. За „Романтичною вилазкою“, мабуть, розправляє свої білі крила „Яхта Софія“ — виріб Івана Дніпровського. Тут же, до речі, майте на увазі, що нова п'еса того ж таки вельмишановного Івана Дніпровського — „Шахта № 7“ (ухвалена реперткомом і взята Лесем Курбасом, Народнім Артистом Республіки, до постановки в Державному театрі „Березіль“) — ця п'еса вже лежить у нашому портфелю.

Далі, себ-то вже аж в 133 числі, йде велике оповідання Івана Сенченка — „Фесько Андібєр“.

Про решту матеріялу поки-що мовчок: редакційний секрет! Оце і все! — Алло! Алло! Алло! До побачення, шановні товариші! До наступного 132 січневого числа. Заземляйте антени! До побачення, шановні товариші!

Але все-таки
вас іст дас
Зелена Кобила?
Господи! Хоч би
скоріш вийшло
132 число!

Відкрито передплату на 1929 рік
на періодичний альманах-
місячник „Літературний Ярмарок“. Альманах виходить за редакцією редакційної колегії в складі 697 чоловіка і при найближчій участі ярмаркового цигана з батіжком, золотого півника

ДВНАДЦЯТИЙ РІК
ІСНУВАННЯ

у синій свитці наопашки та сірого чортика Зануди. В альманахові також беруть участь вироби (себ-то: нариси, поезії, оповідання, драми, трагедії, комедії, інтермедії і т. д.) — вироби обов'язково найкращих письменників та газетярів і, можна сказати, навіть композиторів. Вироби буквально! всіх художніх шкіл та напрямків (романтиків, футуристів, конструктивістів, реалістів і т. п.). А також будуть друкуватись зразки закордонного мистецтва. Альманах претендує на масового читача із робітниче-селянських мас, а також претендує на великий тираж. Поспішайте передплатити! Адреса така: Харків, вул. Карла Лібкнехта, 31, Державне Видавництво.

Числа „Літературного Ярмарку“
за роки 1918, 1919, 1920,
1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926,
1927, 1928 (за виключенням

АНОНС ДЛЯ ВАШИХ
ЗНАЙОМИХ

числа 131-го) давно вже розпродано. Поспішайте купити число 131, інакше — ще раз нагадуємо — інакше буде пізно! За якийсь місяць 131 число теж виступить, будемо сподіватися, як бібліографічна дивовижа. Поспішайте! Поспішайте! Поспішайте!

Але все-таки
вас іст дас
ЗеленаКобида?
Господи! Хоч би
скоріш вийшло
132 число!

Передмова: „До книги 131-ої — грудень 1928“	1
Н. Щербина — „Світає світ“	9
Микола Хвильовий — „Із Варіної біографії“	9
Антін Шмигельський — „Смереки“	40
Перша інтермедія	40
Гордій Коцюба — „Обов'язок“	44
В. Рунін — „Побачення“	72
Замість інтермедії	73
І. Сенченко — „Червоноградські портрети“	77
І. Ю. Кулик — „Апотеоза“	108
Коментарій (інтермедія)	110
М. Драї - Хмара — „Лебеді“	113
Павло Іванов — „Ніч і день“	113
Михайло Майський — „Іспит“	123
Драматичний етюд (інтермедія)	137
Майк Йогансен — „Подорож ученого доктора Лес нєрдо і його майбутньої коханки прекрасної Альцести у Слобожанську Швайцарію“	139
„Інтермедія патосу“	177
Календар	198
Остап Вишня — „На Гончарівці“	202
Ю. Смолич — „Біля ліжка хворого“	208
П. Панч — „Гордій Коцюба“	215
І. Микитенко — „Антон Дикий“	216
П. Лісовий — „Записки Юрія Діброви“	219
Епілог	239
Почтова скринька	245
Сорочка — панно із „Сорочинського Ярмарку“, і ки- русель — роботи художника Анатолія Петрицького	
На берегах малюнки таких художників: Петри- цького, Бризкина, Падалки.	
Технічне оформлення — Я. Руденського.	

(129)-12

ОБОВ'ЯЗКОВИЙ
ПРИМІРНИК

